

GEEN PAARD MET LANGE OREN

EEN WELZIJSINVENTARISATIE VAN EZELS IN DE ZORG

**van hall
larenstein**
university of applied sciences

JUNI, 2017
EVIE MEIJS
NINA PIETERSE

Geen paard met lange oren

Een welzijnsinventarisatie van ezels in de zorg

Opdrachtgever: Lectoraat dierenwelzijn

Juni, 2017
Leeuwarden

Diermanagement, Dieren in de zorg
Hogeschool van Hall Larenstein

Evie Meijs	000002910
Nina Pieterse	000002408

Begeleidend docenten:
Susan Ophorst
Marko Ruis

*Bron foto voorkant: Nina Pieterse, 2017
Bron foto's rapport: Evie Meijs & Nina Pieterse, 2017,
tenzij onder de afbeelding anders aangegeven*

**van hall
larenstein**
university of applied sciences

Voorwoord

Wij zijn Evie Meijs en Nina Pieterse. Twee studenten aan de HBO-opleiding Diermanagement, te Leeuwarden. Beiden hebben wij de major 'Dieren in de zorg' gevolgd. Dit rapport hebben wij geschreven als afsluiting van vier mooie jaren aan deze opleiding. Wij hebben gekozen voor het onderwerp 'een welzijnsinventarisatie van ezels in de zorg', omdat wij graag een bijdrage wilden leveren aan een nieuw hoofdstuk voor het bestaande handboek: Dieren in de zorg. Wij hebben voor de ezel gekozen, omdat wij hier nog niet veel kennis over hadden, maar erg geïnteresseerd waren in het dier. Dit bleek een juiste keuze.

Wij willen onze begeleidend docenten Susan Ophorst en Marko Ruis bedanken voor de feedback en begeleiding bij ons onderzoek. Ook willen wij onze onafhankelijk beoordelaar Irene Walstra bedanken voor de feedback en beoordeling van ons onderzoek. Verder willen wij de bedrijven bedanken die hebben meegewerkt aan dit onderzoek en de experts die de tijd hebben genomen om onze vragen te beantwoorden: Joop Meijer, Gerda van Est, Brigitte Wijnen en Annette Lekkerkerker. Zonder de begeleiders, de bedrijven en de experts was dit onderzoek niet mogelijk geweest. Als laatste willen wij Sanne Pieterse bedanken voor de feedback op ons onderzoeksvoorstel en rapport. Zij zag de fouten in ons werk, die wij op den duur niet meer zagen. Bedankt voor het naar een hogere kwaliteit brengen van ons rapport.

Evie Meijs en Nina Pieterse

Leeuwarden, 2017

Abstract

Donkeys are deployed in the health care sector (Elings, Schuler & Storm, 2011). Both in daytime activities, and in therapy and coaching (Ophorst & Ruis (red), 2014). The welfare of these animals is not yet mapped. The Welfare Quality® measurement system was developed, to measure the welfare structured and reliable (Blokhuys, 2008). This system uses four classes: normal behaviour, proper nutrition, good housing, and good health (FAWC, 1993). For this study, a fifth category is used: deployment. With the Welfare Quality® measurement system as basis, the welfare problems that occur with donkeys who are deployed in health care, have been mapped. To accomplish this, a collaboration with the lectureship Welfare of Animals, was established. With the lectureship as a client, the welfare problems are captured. With this, there is hopefully enough information collected to expand the handbook 'Dieren in de Zorg', with a chapter about donkeys. The main question of this study is: which welfare problems are there with donkeys who are deployed in the health care sector and what are possible solutions for those problems? The main question is answered by looking at the standards, welfare problems, and solutions. For this, research is done at ten companies: care farms, children's farms, and organisations who offer coaching with donkeys.

To find out the standards, three interviews have been conducted with experts on the subjects. Also, some literature study is done. After this, ten companies were visited, who are deploying donkeys in health care. During these visits, observations have been carried out and interviews have been conducted. From this, the welfare problems are laid out. The donkeys were observed with the help of a score form. The interviews are conducted with the help of topic lists. Together, the observations and the interviews provided all the information about the five categories in which the study is divided: normal behaviour, proper nutrition, good housing, good health, and deployment.

In the behaviour category, no welfare problems are found. However, there has to be taken into account that the separation of life partners with a strong bond, can result in stress and the decrease of the animal's welfare. Weaning age is also an focus point. In the nutrition category, a few welfare problems have been found. The donkeys were not fed enough times, and some donkeys were overweight. Also, at one company, water was refreshed insufficiently. Simple solutions for these problems are refreshing the water every day, and feeding twice a day. At one company, the quality of the hay was insufficient. The hay has to be rich in fibers, clean, dry, free of mold, and stallable (LICG, 2017 A). A riskfactor for nutrition, was the unlimited availability of hay. This can lead to donkeys becoming overweight. They can be fed less to reduce obesity. Also, they can be fed hay which is less rich in nutrition, like hay from unfertilized land. In the housing category, two welfare problems have been found. At one company, the floor of the stable was not suitable to rest on comfortably. A suitable floor covering, like straw, would be the solution for this problem. At another company, the meadow was in poor condition. A solution would be to apply a hardening at the stable entrance, so that the donkeys always have the opportunity to be on a dry piece of land. Furthermore, in the housing category, there have been found three riskfactors: the size of the meadow was not always known, the humidity at one company was different from the rest, and at many companies there was a large risk for injury, because of rubbish in the meadow or barbed wire. In the health category, multiple welfare problems have been found. Sometimes not enough attention was paid to the condition of the hoofs and coat. Also, the hoof and coat condition was not always good. This should be checked out by a vet or hoofsmith. Also, the vet and hoofsmith did not always visit enough. At some companies vaccinations were not done regularly and the hoofsmith did not visit enough. At some companies, the dentist never visited. Deworming and manure research was also not done consistently. More attention should be paid to this. At one company, an injury has been found. At this company, the risk of injury was also high, because of rubbish in the meadow. To prevent further injuries, the meadow should be made safer. The last category is deployment. In this category, only one welfare problem was found. This problem was that sometimes donkeys were deployed very inconsistently, while regularity is very important for donkeys. Furthermore, a riskfactor that has been found, is that the weight a donkey can

bear, is sometimes decided by looking at it, rather than actually measuring it. This can result in more weight, than that a donkey can safely carry. With deployment also, the separation of life partners with a strong bond, is a focuspoint.

This study shows that in general the welfare of donkeys in health care is pretty good. Important welfare problems are obesity, the lack of vaccinations and deworming. These welfare problems occurred regularly in the studied companies and could have a big influence on the welfare of the donkeys.

Samenvatting

De ezel wordt ingezet in de zorgsector (Elings, Schuler & Storm, 2011). Zowel in de dagbesteding, als bij therapie en coaching. Het welzijn van deze dieren is nog niet in kaart gebracht. Om het welzijn van de dieren gestructureerd en betrouwbaar te meten, is de Welfare Quality® meetsystematiek ontwikkeld. Deze hanteert de volgende vier klassen: normaal gedrag, goede voeding, goede huisvesting en goede gezondheid (Blokhuys, 2008). In dit onderzoek is behalve deze vier categorieën, ook een vijfde categorie gebruikt: inzet. Met de Welfare Quality® meetsystematiek als basis, zijn de welzijnsknelpunten die voorkomen bij ezels die ingezet worden in de zorg, in kaart gebracht. Hiervoor is er samengewerkt met het lectoraat Welzijn van Dieren. Hiermee is hopelijk voldoende informatie beschikbaar gesteld, om het handboek 'Dieren in de zorg' in welke vorm dan ook, uit te breiden met een hoofdstuk over ezels. De hoofdvraag van dit onderzoek is dan ook: welke welzijnsknelpunten zijn er bij ezels die ingezet worden in de zorg en welke mogelijke oplossingen zijn er hiervoor? De hoofdvraag is beantwoord, door te kijken naar de normen, welzijnsknelpunten en oplossingen. Hiervoor is onderzoek gedaan bij tien bedrijven: zowel zorgboerderijen, kinderboerderijen als bedrijven die coaching met ezels aanbieden.

Om de normen te achterhalen zijn er drie interviews met experts uitgevoerd en is literatuuronderzoek gedaan. Hierna zijn er tien bedrijven bezocht, die ezels inzetten in de zorg. Bij deze bedrijven zijn observaties uitgevoerd en interviews afgenomen. Hieruit zijn de welzijnsknelpunten opgemaakt. Voor de observaties aan de ezels is een scoreformulier ontwikkeld. De interviews zijn afgenomen naar aanleiding van topiclijsten. De observaties en interviews samen, gaven alle benodigde informatie over de vijf categorieën waarin het onderzoek opgedeeld is: normaal gedrag, goede voeding, goede huisvesting, goede gezondheid, en inzet.

Bij de categorie gedrag, zijn er geen welzijnsknelpunten gevonden, wel aandachtspunten. Zo kan het scheiden van levenspartners met een sterke band, zorgen voor stress en een vermindering van het welzijn. Ook is speenleeftijd een aandachtspunt. Bij voeding zijn er een aantal welzijnsknelpunten gevonden. Er werd te weinig keren per dag gevoerd en er was vaak sprake van overgewicht. Ook werd er op één bedrijf onvoldoende water verversd. Simpele oplossingen hiervoor, zijn het dagelijks verversen van water en twee keer op een dag voeren. Ook was de hooikwaliteit niet overal goed. Het hooi is bij voorkeur vezelrijk, schoon, droog, schimmelvrij en stengelig (LICG, 2017^A). Een risicofactor bij voeding, was het onbeperkt voeren van hooi. Dit kan zorgen voor overgewicht. Om overgewicht tegen te gaan, kan er minder gevoerd worden, of er kan hooi gevoerd worden waar minder voedingsstoffen inzitten, zoals landschapshooi. Bij huisvesting, zijn er twee welzijnsknelpunten gevonden. Op één bedrijf was de ondergrond in de stal niet geschikt om comfortabel op te rusten, door het gebrek aan bodembedekking. Hier zou een geschikte bodembedekking, zoals stro de oplossing zijn. Bij een ander bedrijf was de weide in slechte conditie. Er zou een verhard stuk bij de ingang van de stal aangelegd kunnen worden, zodat de ezels altijd droog kunnen staan en niet in de modder hoeven te lopen. Ook zijn er bij huisvesting nog drie risicofactoren aangetroffen: de grootte van de weide was niet altijd bekend, de luchtvochtigheid op één bedrijf week af van de rest, en op een aantal bedrijven was risico tot letsel, door bijvoorbeeld puin in de weide of prikkeldraad. De meeste welzijnsknelpunten werden aangetroffen op het gebied gezondheid. Zo werd achterblijvende vacht- en hoefverzorging geconstateerd, terwijl dit regelmatig zou moeten gebeuren. Ook was vacht- en hoefconditie niet overal goed. Hier zou de dierenarts, of hoefsmid frequenter voor moeten langskomen. Dit geldt ook voor vaccinaties door de dierenarts. De tandarts kwam op sommige bedrijven nooit. Ontwormen en mestonderzoek werd ook niet altijd consequent gedaan. Verder is er op één bedrijf een wond aangetroffen. Op dit bedrijf was het risico op letsel ook hoog, door puin in de weide. Om verwondingen te voorkomen, zou de wei veiliger gemaakt moeten worden. Als laatste is er de categorie inzet. Bij deze categorie is maar één welzijnsknelpunt aangetroffen. Dit knelpunt is dat de ezel soms heel verschillend wordt ingezet, terwijl regelmaat belangrijk is. Verder werd het lastgewicht van de ezels soms op het oog bepaald. Dit is meegenomen als risicofactor. Dit kan ervoor zorgen dat

de ezel onbedoeld te veel last te dragen krijgt. Ook is bij inzet het tijdelijk scheiden van levenspartners met een sterke band, weer een aandachtspunt. Hier moet rekening mee gehouden worden.

Uit het onderzoek blijkt dat het over het algemeen goed gesteld is met het welzijn van de ezels in de zorg. Belangrijke welzijnsknelpunten zijn overgewicht en het gebrek aan vaccinaties en ontwormen. Deze welzijnsknelpunten kwamen vaak voor in de onderzochte bedrijven en kunnen een grote invloed hebben op het welzijn van de ezel.

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	9
1.1	Probleemstelling.....	11
1.2	Doelstelling.....	11
1.3	Hoofdvraag en deelvragen	11
1.3.1	Hoofdvraag	11
1.3.2	Deelvragen.....	11
1.4	Begripsbepaling	11
2.	Materiaal en methode.....	13
2.1	Onderzoekstype	13
2.2	Onderzoeksontwerp.....	13
2.3	Onderzoekspopulatie	13
2.4	Dataverzameling.....	14
2.4.1	Literatuuronderzoek.....	14
2.4.2	Interviews	15
2.4.3	Observaties.....	16
2.5	Dataverwerking	16
2.6	Data-analyse.....	16
3.	Resultaten: normaal gedrag	18
3.1	Normen normaal gedrag	18
3.2	Welzijnsknelpunten normaal gedrag	20
3.3	Oplossingen normaal gedrag.....	21
4.	Resultaten: goede voeding.....	22
4.1	Normen goede voeding.....	22
4.2	Welzijnsknelpunten goede voeding	24
4.3	Oplossingen goede voeding	25
5.	Resultaten: goede huisvesting	27
5.1	Normen goede huisvesting.....	27
5.2	Welzijnsknelpunten goede huisvesting.....	29
5.3	Oplossingen goede huisvesting	31
6.	Resultaten: goede gezondheid.....	33
6.1	Normen goede gezondheid	33
6.2	Welzijnsknelpunten goede gezondheid	35
6.3	Oplossingen goede gezondheid	37
7.	Resultaten: inzet in activiteiten	38
7.1	Normen inzet in activiteiten.....	38

7.2 Welzijnsknelpunten inzet in activiteiten	39
7.3 Oplossingen inzet in activiteiten	40
8. Discussie	42
8.1 Methode discussie.....	42
8.2 Resultaten discussie	42
9. Conclusie	46
10. Aanbevelingen	48
10.1 Aanbevelingen voor het werkveld.....	48
10.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek.....	48
Literatuurlijst	49
Bijlage I Scoretabel	
Bijlage II Resultaten interviews	
Bijlage III Opsomming welzijnsknelpunten en oplossingen	
Bijlage IV Topiclijst interview expert	
Bijlage V Topiclijst interview medewerker	
Bijlage VI Scoreformulier	

1. Inleiding

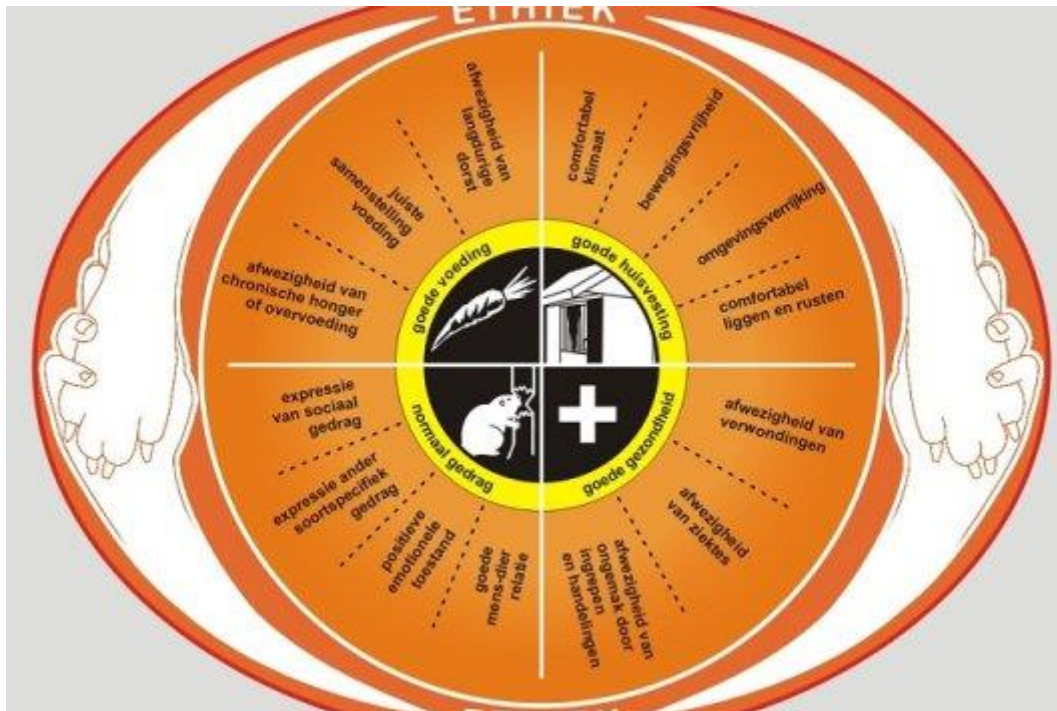
In Nederland worden drieduizend ezels (*Equus asinus*) gehouden (LICG, 2017^A). De Nederlandse ezels stammen af van twee wilde ezelrassen. Deze afstammelingen van wilde ezels zijn via handelswegen in Nederland terecht gekomen. Ezels werden veel gebruikt als trekdier. Omdat de ezel vaak niet de hele route af kon leggen, zijn ze vaak achtergebleven in het land waar de route voor de ezels eindigde. Hier hebben de trekezelzels zich vermengd met de plaatselijke ezels waardoor vermenging van soorten optrad. In de zestiende eeuw werden paarden schaars en ging men ezels gebruiken voor het boerenwerk. Nadat het boerenwerk weer over werd genomen door paarden, nam de belangstelling voor ezels af. Eind jaren zestig kwam de ezel weer terug in beeld. Dit keer als huisdier (Meyer & Wolbers (red), 2003).

De ezel wordt ook ingezet in de zorgsector (Elings, Schuler & Storm, 2011). De zorgsector in Nederland is zeer divers. Naast zorginstellingen en woonvoorzieningen zijn er ook voorzieningen voor dagbesteding. Plaatsen waar dagbesteding geboden wordt zijn o.a. kinderboerderijen met een zorgfunctie en zorgboerderijen. Zorgboerderijen zijn de laatste jaren steeds meer in trek (Federatie Landbouw en Zorg, 2017^A). Op zorgboerderijen komen mensen met een zorgvraag voor dagbesteding. Op de meeste zorgboerderijen worden boerderijdieren gehouden, waarbij de dagbesteding vooral bestaat uit het verzorgen van de dieren (Caron-Flinterman, Ferwerda & Oosting, z.j.). Daarnaast worden de dieren ook ingezet bij activiteiten (Hassink, 2002). Eén van deze boerderijdieren is de ezel. Ook op kinderboerderijen met een zorgfunctie worden regelmatig ezels gehouden. Naast boerderijen met meerdere diersoorten, zijn er ook boerderijen met voornamelijk ezels. Een voorbeeld hiervan is zorgboerderij Asini, in Limburg (Zorgboerderij Asini, 2017).

Naast dagbesteding met dieren, wordt in Nederland ook therapie geboden, met ondersteuning van dieren. De dieren worden ingezet bij therapieën, omdat dieren een uniek effect kunnen hebben. Mensen voelen zich veilig en onbeoordeeld bij dieren. Dieren hebben vaak een rustgevend effect en sommige dieren zijn bijzonder gevoelig voor lichaamstaal (Fine, 2010). Bekende voorbeelden zijn de therapiehond en -paard (Ophorst & Ruis (red), 2014). Ook ezels worden ingezet ter ondersteuning van therapie: Asino Therapie. Er zijn in Nederland verschillende bedrijven die therapie met ezels bieden. Enkele voorbeelden zijn Asino Centrum Nederland en Ezelkunsten (Ezelstal Hans en Grietje, 2017^B; Ezelkunsten, 2016). Ezels worden niet alleen bij dagbesteding en therapie gebruikt, maar er wordt ook coaching gegeven met ezels. Tijdens een coachingssessie wordt er samen met een coach en ezel gewerkt aan persoonlijke thema's. Coaching met ezels is voor iedereen toegankelijk. Toch kiezen een aantal bedrijven ervoor zich op specifieke doelgroepen te richten (Ezelstal Hans en Grietje, 2017^A).

Bij dagbesteding worden de dieren verzorgd door mensen met een hulpvraag. Deze mensen hebben een lichamelijke en/of geestelijke handicap. De dierv verzorging laten uitvoeren door deze mensen kan risico's voor het dierenwelzijn met zich meebrengen, omdat ze niet altijd goed kunnen inschatten wat het dier nodig heeft (Bruin & Landman, 2015). Het schaden van het dierenwelzijn brengt verschillende problemen met zich mee. Zo kan het dier lichamelijke of emotionele schade oplopen, wat zich kan uiten in afwijkingen in gedrag en een verminderde gezondheid. Daarnaast is een bijkomend probleem dat dierenwelzijn in het algemeen nog niet is meegenomen in kwaliteitskeurmerken voor zorgboerderijen, zoals het kwaliteitskeurmerk "Kwaliteit laat je zien" (Federatie Landbouw en Zorg, 2017^B). Om welzijn gestructureerd en betrouwbaar te meten, is de Welfare Quality® meetsystematiek ontwikkeld, zie figuur 1. Deze hanteert de volgende vier klassen: normaal gedrag, goede voeding, goede huisvesting en goede gezondheid (Blokhuis, 2008). Deze klassen zijn weer gebaseerd op de "Vijf vrijheden" die zijn opgesteld door het Britse Farm

Animal Welfare Council: vrij van honger en dorst, vrij van ongemak, vrij van pijn, verwonding en ziekte, vrij van angst en stress en vrij om normaal gedrag te tonen (FAWC, 1993).

Figuur 1. Welfare Quality® systeem. Bron: Cursus Dierenwelzijn, 2016

In de zorg wordt vaak gewerkt met mensen met een verminderde weerstand, daarom moet er extra rekening gehouden worden met zoönosen. De ezel kan ziektes overbrengen, zoals bijvoorbeeld schurft, ringworm en white line disease. Deze laatste is een combinatie van een bacterie en een schimmel die zich in de hoof van een ezel of paard bevindt en kan ernstige huiduitslag bij de mens veroorzaken (Nassau, z.j.). Niet alleen kan een mens last hebben van zoönosen, ook kunnen mensen andere problemen ondervinden van verminderd dierenwelzijn. Denk bijvoorbeeld aan een dier dat niet lekker in zijn vel zit en daardoor onvoorspelbaar gedrag vertoont. Dit kan invloed hebben op de therapie- of coachingssessie, of op de omgang met het dier.

Ezels die worden ingezet in de zorg, worden meestal op het bedrijf zelf gehouden. Bij mensen die ezels houden in Nederland, is te weinig kennis over de natuurlijke behoeftes van de ezel en andere paardachtigen (Kortstee, Verstegen, Visser-Riedstra & Wijk-Jansen, 2009). Er komen verschillende welzijnsproblemen voor bij ezels die gehouden worden in Nederland. Ze kunnen hoefproblemen hebben, omdat ze vaak op een te natte ondergrond staan. Ezels komen uit woestijnlanden waar ze gewend zijn aan een droge ondergrond (Morris, 1998). Ezels hebben ook geen waterdichte vacht en kunnen slecht tegen regen en tocht (NEWC, 2009). Ook kunnen ezels lijden aan vereenzaming. Ezels hebben behoefte aan een maatje. Samen met dat maatje trekken ze in de natuur in kuddes rond. Verder kan er sprake zijn van te weinig beweging. Omdat ezels vaak gehouden worden op een te klein stukje weiland, kunnen ze niet zoveel bewegen als ze van nature gewend zijn. Ook is vaak te weinig kennis over de nutritionele behoeftes van ezels en zijn ezels vaak besmet met inwendige parasieten, zoals wormen (Morris, 1998).

Om de welzijnsproblemen die voor komen bij ezels die ingezet worden in de zorg in kaart te brengen, is samen gewerkt met het lectoraat Welzijn van Dieren. Het lectoraat Welzijn van Dieren is onderdeel van het van Hall Larenstein en houdt zich bezig met de behoeftes van dieren en de zorg voor hun gezondheid (Van Hall Larenstein, 2017). Het lectoraat is onder andere betrokken geweest bij het tot stand brengen van het handboek, "Dieren in de zorg". In dit handboek komen drie diersoorten aan

bod: de hond, het konijn, en het paard. Het handboek mist onder andere nog een hoofdstuk over ezels in de zorg. Met het lectoraat als opdrachtgever, zijn de welzijnsknelpunten in beeld gebracht. Hiermee is hopelijk voldoende informatie beschikbaar gesteld om het handboek 'Dieren in de Zorg' in welke vorm dan ook, uit te breiden met een hoofdstuk over ezels.

1.1 Probleemstelling

Over het welzijn van ezels die in de zorg worden ingezet, is relatief weinig bekend. Mogelijke knelpunten en oplossingen op dit gebied zijn dan ook nog niet in beeld gebracht.

1.2 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is om mogelijke knelpunten in het welzijn van ezels in de zorg in beeld te brengen, zodat men de ezel op een verantwoorde manier kan blijven inzetten, zonder het dier schade toe te brengen. Na het in kaart brengen van de welzijnsknelpunten, worden adviezen gegeven over hoe de situatie verbeterd kan worden. Later kan deze informatie omgezet worden in een hoofdstuk voor het handboek 'Dieren in de zorg'.

1.3 Hoofdvraag en deelvragen

Om het onderzoek goed uit te kunnen voeren, is een hoofdvraag opgesteld. Om deze hoofdvraag te beantwoorden zijn een aantal deelvragen opgesteld. Een aantal van deze deelvragen zijn weer onderverdeeld.

1.3.1 Hoofdvraag

Welke welzijnsknelpunten zijn er bij ezels die ingezet worden in de zorg en welke mogelijke oplossingen zijn er hiervoor?

1.3.2 Deelvragen

1. Wat zijn de normen voor het inzetten van ezels in de zorg?
 - a. Wat zijn de normen voor het houden van ezels op zorgboerderijen?
 - b. Wat zijn de normen voor de inzet van ezels bij dierondersteunde activiteiten?
2. Wat zijn de welzijnsknelpunten bij ezels die ingezet worden in de zorg?
 - a. Wat zijn de welzijnsknelpunten bij het houden van ezels op zorgboerderijen?
 - b. Wat zijn de welzijnsknelpunten bij de inzet van ezels bij dierondersteunde activiteiten?
3. Welke mogelijke oplossingen zijn er om welzijnsknelpunten aan te pakken?
 - a. Welke mogelijke oplossingen zijn er om welzijnsknelpunten in het houden van ezels op zorgboerderijen aan te pakken?
 - b. Welke mogelijke oplossingen zijn er nodig om welzijnsknelpunten bij de inzet van ezels bij dierondersteunde activiteiten aan te pakken?

1.4 Begripsbepaling

In de begripsbepaling worden belangrijke begrippen beschreven die voorkomen in dit verslag. De definitie die in dit verslag gebruikt wordt, wordt gegeven om mogelijke onduidelijkheden te voorkomen.

Coaching: begeleiding van mensen (in groepen of individueel) in het kader van persoonlijke en/of professionele ontwikkeling met behulp van ezels (Knaapen, 2012).

Dierondersteunde activiteit: activiteiten waarbij dieren een ondersteunende of assisterende rol hebben. Dierondersteunde activiteiten zijn therapie, coaching en wandelingen.

Expert: persoon met aantoonbare kennis. In dit geval over ezels.

Ezel (*Equus asinus*): de ezel is een zoogdier dat behoort tot de orde: Perissodactyla en de familie: equidae, net zoals het paard en de zebra. Het is een hoefdier dat oorspronkelijk uit Afrika en Azië komt. Door toedoen van de mens is de ezel nu bijna op de hele wereld te vinden. De normale ezel is tussen de 90 en 120 centimeter en wordt 30 jaar (Graaf-Roelfsema, Groot, Loon & Vreeman, 2009).

Normen: behoeftes van ezels die of opgenomen zijn in de wet- en regelgeving, of richtlijnen zijn van organisaties zoals Vereniging het Nederlands Ezelstamboek of andere betrouwbaar geachte literatuur, of uitgesproken zijn onder experts.

Therapie: het geven van persoonlijke begeleiding aan mensen met psychische problemen (Peter Spelbos, 2002). In dit verslag wordt de term therapie gebruikt, voor therapie met behulp van dieren en dan met name ezels.

Welzijn: het algemeen gevoel van welbevinden. In dit verslag doelt het begrip 'welzijn', op het welzijn van ezels die gebruikt worden in de zorg.

Welzijnsknelpunt: een afwijking van de norm, waardoor het welzijn van het dier in gevaar kan komen.

Zorgboerderij: een agrarisch bedrijf, waar mensen met een zorgvraag dagbesteding kunnen volgen (Zorgboeren.nl, z.j.). Dit kan ook een kinderboerderij met zorgfunctie zijn, dat onderdeel is van een zorginstelling en open is voor bezoek (Ophorst en Ruis (red), 2014).

Zorgsector: de sector waarin dieren ingezet worden ter ondersteuning van de gezondheidszorg.

2. Materiaal en methode

In dit hoofdstuk wordt het onderzoekstype, onderzoeksontwerp en de onderzoekspopulatie beschreven. Daarna worden de dataverzameling, dataverwerking en data-analyse behandeld.

2.1 Onderzoekstype

Het onderzoekstype is een beschrijvend onderzoek, omdat de huidige situatie van ezels in de zorg is beschreven. Verder is het ook exploratief, omdat er gekeken is naar het verschil tussen de norm en de huidige situatie. Daarnaast worden er ook mogelijke oplossingen gegeven.

2.2 Onderzoeksontwerp

Er is niet gekeken naar de steekproefgrootte, maar naar de diversiteit hiervan. Verder zijn er geen uitspraken gedaan over de hele populatie, maar alleen over de steekproef. Hierom is het een kwalitatief onderzoek. Er zijn door middel van observaties en interviews gegevens verzameld. Het onderzoeksontwerp is Survey onderzoek.

2.3 Onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie betreft alle bedrijven die ezels inzetten in de zorg in Nederland. Hier zijn geen exacte aantallen van bekend. Om de diversiteit te waarborgen, is er gekozen voor een selecte steekproef. Dit betekent dat de steekproef bewust gekozen is. Dit is gedaan zodat diverse typen bedrijven aan bod zijn gekomen. Binnen deze steekproef is gekeken naar de welzijnsknelpunten.

Voor het onderzoek zijn vier verschillende soorten bedrijven bezocht: zorgboerderijen met een paar ezels, zorgboerderijen met voornamelijk ezels, kinderboerderijen met ezels en een zorgfunctie, en bedrijven die therapie en/of coaching aanbieden met ezels. De steekproef betrof tien bedrijven. Welk type bedrijf het betrof, is te vinden in tabel 1.

Tabel 1. Tabel type bedrijf

Nummer	Type bedrijf
1	Coaching en therapie bedrijf/ Zorgboerderij met alleen ezels
2	Kinderboerderij met zorgfunctie en ezels
3	Kinderboerderij met zorgfunctie en ezels
4	Kinderboerderij met zorgfunctie en ezels
5	Coaching en therapie bedrijf
6	Zorgboerderij met een paar ezels
7	Coaching en therapie bedrijf/Zorgboerderij met alleen ezels
8	Zorgboerderij met alleen ezels
9	Zorgboerderij met een paar ezels
10	Zorgboerderij met een paar ezels

De bedrijven moesten aan een aantal criteria voldoen: ze moesten zo divers mogelijk zijn, passen binnen één of meer van de vier bovengenoemde categorieën, gelegen zijn in Nederland en ze moesten bereid zijn om mee te werken aan het onderzoek.

De variabele van de onderzoekspopulatie is dierenwelzijn. Er is namelijk gekeken naar het welzijn van ezels in de zorg. Het welzijn van de ezels kan variëren van heel slecht tot heel goed. Dit is gemeten aan de hand van het Welfare Quality® systeem.

2.4 Dataverzameling

Tijdens het onderzoek zijn verschillende dataverzamelingsmethodes gebruikt:

- Literatuuronderzoek inclusief wet- en regelgeving
- Twee verschillende typen interviews
- Observaties

Voor het beantwoorden van de deelvragen zijn verschillende methodes gebruikt. Door gebruik te maken van verschillende methodes is de validiteit vergroot (Devers, 1999). In tabel 2 is te zien welke methodes gebruikt zijn voor het beantwoorden van de verschillende deelvragen.

Tabel 2. Methodes per deelvraag

Deelvraag		Methode
1a	Wat zijn de normen voor het houden van ezels op zorgboerderijen?	- Literatuuronderzoek
1b	Wat zijn de normen voor de inzet van ezels bij dierondersteunde activiteiten?	- Literatuuronderzoek - Interviews met experts
2a	Wat zijn de welzijnsknelpunten bij het houden van ezels op zorgboerderijen?	- Literatuuronderzoek - Observaties - Interviews met experts - Interviews met medewerkers
2b	Wat zijn de welzijnsknelpunten bij de inzet van ezels bij dierondersteunde activiteiten?	- Literatuuronderzoek - Interviews met experts - Interviews met medewerkers
3a	Welke mogelijke oplossingen zijn er om welzijnsknelpunten in het houden van ezels in de zorg aan te pakken?	- Literatuuronderzoek - Observaties
3b	Welke mogelijke oplossingen zijn er om welzijnsknelpunten bij de inzet van ezels bij dierondersteunde activiteiten aan te pakken?	- Literatuuronderzoek - Interviews met experts - Interviews met medewerkers

Zoals in tabel 2 te zien is, is voor deelvraag 1a een literatuuronderzoek gedaan. Voor deelvraag 1b zijn naast een literatuuronderzoek ook interviews afgenomen met drie experts. Voor het beantwoorden van deelvraag 2a zijn een literatuuronderzoek, observaties en interviews uitgevoerd. De interviews die hiervoor afgenomen werden, waren met medewerkers of eigenaren van bedrijven die ezels inzetten in de zorg en met de experts. Voor deelvraag 2b zijn deze interviews ook afgenomen. Ook werd er literatuuronderzoek verricht. Voor het beantwoorden van deelvraag 3a is een literatuuronderzoek gedaan en werden de gevonden resultaten van de observaties gebruikt. Om deelvraag 3b te beantwoorden, zijn behalve literatuuronderzoek, ook de gegeven antwoorden van de verschillende interviews gebruikt.

2.4.1 Literatuuronderzoek

Vooraf is literatuuronderzoek gedaan naar de behoeftes van ezels. Hierbij is gekeken naar de normen voor het houden van ezels. Daarna is in de literatuur gezocht naar mogelijke normen, die gelden zodra ezels worden ingezet in de zorg. Voor het beantwoorden van deelvraag 2, is gezocht of er welzijnsknelpunten staan beschreven in de literatuur. Als laatste is in de literatuur gezocht naar mogelijke oplossingen voor deze knelpunten. In tabel 3 wordt een overzicht weergegeven van de zoekmachines en zoektermen die gebruikt zijn bij de literatuurstudie. Google is vooral gebruikt om uiteindelijk bij artikelen of wetenschappelijke bronnen te komen. Om de validiteit en betrouwbaarheid te waarborgen zijn er een aantal richtlijnen opgesteld, die gehanteerd zijn bij het gebruik van bronnen:

- De informatie is passend bij het onderzoek
- De bron is zo actueel mogelijk
- De gegeven informatie is zoveel mogelijk gebaseerd op een onderzoek
- Indien de informatie niet gebaseerd was op een onderzoek, is de bron alleen gebruikt wanneer het niveau goed was, zoals professioneel taalgebruik en spelling

Tabel 3. Zoekmachines en zoektermen

Zoekmachine	Zoektermen	
Google	Ezels + zorg	Dierenwelzijn
	Ezels + welzijn	Ezels + zoönose
	Ezels + huisvesting	Kinderboerderij + zorgfunctie
	Paarden + zorg	Ezels + voeding
	Ezels + therapie	Donkey + welfare
	Ezels + coaching	Donkey + behaviour
	Ezels + gezondheid	Animal + welfare + quality
Google Scholar	Ezels + zorg	Dierenwelzijn
	Ezels + welzijn	Knelpunten + ezel +zorg
	Ezels + houden	Donkey + welfare
	Paarden + Ezels	Donkey + behaviour
	Paarden + zorg	Animal + welfare + quality
Greeni Global Search	Ezel	Knelpunten + ezel +zorg
	Ezel + zorg	Animal + welfare
	Ezel + welzijn	Donkey + welfare
	Dierenwelzijn	Animal + welfare + quality
Greeni catalogus	Ezel	Katten + zorg
	Ezel + welzijn	Paarden + zorg
	Konijn + welzijn	Honden + zorg

2.4.2 Interviews

Naast een literatuurstudie zijn ook interviews afgenomen met drie experts om deelvraag 1b te beantwoorden. Het interview werd afgenomen door middel van een topiclijst, toegevoegd in bijlage IV. De experts moesten een beroep uitoefenen waarbij zij hun kennis over ezels gebruikten, bereikbaar zijn en bereid zijn mee te werken aan dit onderzoek. De eerste expert is eigenaresse van Asino Centrum Nederland, geeft asinotherapie en geeft hierin opleidingen. De tweede expert is voorzitter van Stichting Ezelwelzijn. De derde expert is eigenaresse van Koeching en biedt opleidingen aan in coaching met ezels.

Voor het beantwoorden van deelvraag 2 zijn ook interviews afgenomen. Deze interviews zijn afgenomen, zodat er een beeld geschetst kon worden van de mogelijke welzijnsknelpunten bij het houden en inzetten van ezels in de zorg. Er zijn drie interviews afgenomen met experts en tien interviews met medewerkers op bedrijven die ezels in zetten. De interviews zijn afgenomen met óf de eigenaar, óf de eindverantwoordelijke, óf met een werknemer die veel werkt met de ezels. Hiervoor is gekozen, omdat verwacht werd dat zij de meeste informatie konden geven over de ezels. Het interview met een medewerker werd afgenomen door middel van een topiclijst, toegevoegd in bijlage V. Op vrijdag 10 maart was de eerste afspraak en op woensdag 5 april was de laatste afspraak. De bedrijven waren vooraf gemaïld of gebeld. Met de bedrijven die bereid waren mee te werken, is toen een afspraak gemaakt.

Vooraf aan de interviews waren topiclijsten opgesteld. Aan de hand van deze lijsten zijn de vragen gesteld. De rest van de vragen was afhankelijk van antwoorden van de respondent. De antwoorden zijn genoteerd. Om het gesprek zo natuurlijk mogelijk te laten verlopen en de informatie zo compleet mogelijk te verkrijgen, zijn de interviews afgenomen tijdens een persoonlijk bezoek. Om tijdens het interview validiteit en betrouwbaarheid te waarborgen, zijn heldere en goede vragen gesteld. Daarnaast is er rekening gehouden met de volgende punten: vragen moeten duidelijk en slechts voor één uitleg vatbaar zijn, behandel één onderwerp tegelijkertijd, gebruik geen ingewikkelde taal, formuleer de vragen zo neutraal mogelijk en veronderstel niet dat de respondent bepaalde kennis al heeft (Baarda & Goede, 2006).

Het type interview dat in beide gevallen gebruikt is, is een open interview. Dit was een half gestructureerd interview. Voor het interview is gevraagd of er foto's gemaakt mochten worden, of de naam van het bedrijf in het verslag genoemd mocht worden, of ze geïnteresseerd waren in het verslag, en of het interview opgenomen mocht worden. In het begin van het interview werden een aantal gestructureerde vragen gesteld over persoonsgegevens. Daarna werden vragen gesteld aan de hand van de topiclijst, met de mogelijkheid om af te wijken of door te vragen (Reulink & Lindeman, 2005). De antwoorden uit beide interviews zijn ook gebruikt voor het beantwoorden van deelvraag 3.

2.4.3 Observaties

Naast interviews zijn ook observaties uitgevoerd. Deze observaties hebben op dezelfde bedrijven plaatsgevonden als waar de interviews voor deelvraag 2 afgenomen werden. Beide onderzoekers waren aanwezig tijdens de observaties. De observaties werden samen en in overleg afgenomen, zodat de betrouwbaarheid vergroot werd. Daarnaast is er zo min mogelijk geïnterpreteerd tijdens de observatie. In het scoreformulier zijn voor de begrippen indicatoren beschreven zodat er is gemeten wat men ook daadwerkelijk wilde meten (Baarda & Goede, 2006). Er is één observatie per bedrijf uitgevoerd, tijdens deze observaties is naar alle ezels gekeken. Bij een aantal criteria, zoals stereotiep gedrag, is genoteerd hoeveel ezels hier mee te maken hadden ten opzichte van de hele groep. De observaties zijn uitgevoerd om antwoord te geven op vraag 2a: "wat zijn de welzijnsknelpunten bij het houden van ezels op zorgboerderijen?". Tijdens deze observaties is gebruik gemaakt van een scoreformulier, toegevoegd in bijlage VI. Het Welfare Quality® systeem is de basis van dit scoreformulier, gecombineerd met de welzijnsmonitor paardenhouderij (Van Hall Larenstein & Wageningen UR, 2011). Het Welfare Quality® systeem werkt met vier categorieën, die onderverdeeld zijn in veertien criteria (Dierenwelzijnsweb, 2016). Het systeem is te vinden in figuur 1. Voor het onderdeel "klimaat", is meetapparatuur gebruikt. Het scoreformulier is verder aangevuld met criteria die we tijdens het beantwoorden van deelvraag 1a gevonden hebben.

Op 10 maart, is een pilot uitgevoerd om het scoreformulier te testen. Deze pilot is uitgevoerd onder begeleiding van dierenwelzijnsexpert Marko Ruis. Tijdens deze pilot is een observatie uitgevoerd op een zorgboerderij in Overijssel. Na de pilot is het scoreformulier enigszins aangepast. De conditie van de weide was eerst niet meegenomen en is na de pilot toegevoegd als scoreonderdeel. Ook bleek dat het verstandig was met de korte gedragsobservatie te beginnen, zodat het gedrag van de ezels zo min mogelijk beïnvloed werd door de observatoren. Met deze aanpassingen bleek dat het scoreformulier goed werkbaar was en gebruikt kon worden voor de observaties.

Op het scoreformulier werd de score genoteerd. Op de verschillende bedrijven zijn voor een aantal criteria ideale situaties gevonden, deze zijn gebruikt voor het beantwoorden van deelvraag 3a "welke mogelijke oplossingen zijn er om welzijnsknelpunten in het houden van ezels in de zorg aan te pakken?".

2.5 Dataverwerking

De verzamelde data is uiteindelijk verwerkt. De informatie die verkregen is uit de literatuurstudie is gecontroleerd, gecategoriseerd en samengevat, voordat het verwerkt werd in dit verslag. De interviews zijn volledig uitgetypt. Als laatste zijn de scoreformulieren van de observaties verzameld. De scores zijn in Microsoft Word in een tabel gezet, om een overzicht te krijgen van de knelpunten.

2.6 Data-analyse

De gegevens van de interviews en observaties moesten worden geanalyseerd. Bij de scoreformulieren is gekeken naar de welzijnsknelpunten die voorkwamen, bij alle bezochte bedrijven. Dit werd gedaan door de gevonden scores tegenover de gewenste normen te zetten en de afwijkingen te noteren.

Gevonden scores die niet voldeden aan de norm, zijn mee genomen als welzijnsknelpunten of risicofactoren. Deze welzijnsknelpunten zijn in beschreven in het volgende hoofdstuk.

Het analyseren van de interviews is op de volgende manier gebeurd. Eerst is de informatie geselecteerd op relevantie. Daarna is de relevante tekst opgesplitst in fragmenten en is dit gelabeld (ru.nl, z.j.). Uiteindelijk is met behulp van de labels antwoord gegeven op deelvragen 1b, 2a en 2b.

Voorbeeld analyseren interview (Meijs & Pieterse, 2017)

Origineel deel tekst:

De hoefsmid komt vier keer per jaar, ik kijk een beetje hoe de hoeven eruitzien en dan als het tijd is bel ik hem weer. Als het er goed uit ziet dan bel ik soms niet. Ze zeggen weleens dat elke zes weken die hoeven bekapt moeten worden, maar als de hoeven er gewoon prima uit zien en ze zijn niet te lang dan doe ik het niet. Dus drie vier keer per jaar dat hij echt komt.

Stap 1: Selecteren relevantie:

De hoefsmid komt vier keer per jaar, ik kijk een beetje hoe de hoeven eruitzien en dan als het tijd is bel ik hem weer. Als het er goed uit ziet dan bel ik soms niet. Dus drie vier keer per jaar dat hij echt komt.

Stap 2: Opsplitsen fragmenten

Fragmentnummer	Fragment
1.1	De hoefsmid komt vier keer per jaar, ik kijk een beetje hoe de hoeven eruitzien en dan als het tijd is bel ik hem weer. Als het er goed uit ziet dan bel ik soms niet. Dus drie vier keer per jaar dat hij echt komt.

Stap 3: Labelen fragmenten

Fragmentnummer	Fragment	Label
1.1	De <u>hoefsmid</u> komt <u>vier keer per jaar</u> , ik kijk een beetje hoe de hoeven eruitzien en dan als het tijd is bel ik hem weer. Als het er goed uit ziet dan bel ik soms niet. Dus <u>drie vier keer per jaar</u> dat hij echt komt.	Goede gezondheid

Stap 4: Labels ordenen

Label: Goede gezondheid

Hoefsmid

Vier keer per jaar

Drie vier keer per jaar

Na het analyseren van de data, is de data verwerkt tot resultaten. Deze resultaten zijn opgedeeld in hoofdstukken, per behandelde categorie. Eerst zullen de normen voor de criteria beschreven worden. Daarna worden de gevonden resultaten in beeld gebracht. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met oplossingen voor de gevonden resultaten.

3. Resultaten: normaal gedrag

Gedrag is zeer belangrijk om het welzijn van dieren te beoordelen (Dierenwelzijnsweb, 2016). Er wordt veel gedragsonderzoek gedaan, dat wordt ook wel ethologisch onderzoek genoemd (Wageningen UR, 2017^B). In de eerste paragraaf staan de normen beschreven met betrekking tot normaal gedrag. In de tweede paragraaf staat welke problemen zijn gevonden tijdens het onderzoek. In de derde paragraaf staan mogelijke oplossingen voor deze problemen.

3.1 Normen normaal gedrag

In deze paragraaf komen de volgende onderwerpen aan bod: expressie sociaal gedrag, expressie soortspecifiek gedrag, scheiden levenspartners, minimale leeftijd spenen, positieve emotionele toestand, expressie stereotiep gedrag en mens-dierrelatie.

Expressie sociaal gedrag

Ezels zijn sociale dieren en kunnen dus niet individueel gehuisvest worden (Burden & Thiemann, 2015; Graaf-Roelfsema, et al, 2009; Morris, 1998). De experts gaven in de interviews aan dat zij verwachtten dat er in Nederland soms ezels alleen gehuisvest worden. Bij deze ezels zou vereenzaming kunnen optreden (Meyer & Wolbers, 2003). Ezels vormen vaak paren waarmee ze rondtrekken van kudde naar kudde. Ezels in paren of in grotere groepen huisvesten, is dus geen probleem. De levenspartner van de ezel is meestal een andere ezel, of een paard of pony (Burden & Thiemann, 2015; Graaf-Roelfsema, et al, 2009). Een belangrijke behoefte van de ezels is om sociaal gedrag te kunnen vertonen. Sociaal gedrag vindt plaats door communicatie. Ezels communiceren door gebruik te maken van de oren, staart, lichaamshouding en geluiden (Moelhman, 1998; LICG, 2017^A). De norm die in dit onderzoek gebruikt wordt voor het criterium expressie sociaal gedrag is: de ezel heeft de mogelijkheid om sociaal gedrag te vertonen, door minstens aan elkaar te kunnen knabbelen. In de literatuur staat beschreven dat knabbelen het innige contact tussen de paren bevestigt (Moelhman, 1998; Meyer & Wolbers, 2003). Voor deze norm is ervoor gekozen om knabbelen aan te nemen als een minimum. Dit betekent dat de ezels niet per sé bij elkaar in de wei hoeven te staan, maar wel naast elkaar met een laag hek.

Expressie soortspecifiek gedrag

Het is voor dieren belangrijk soortspecifiek gedrag te kunnen uiten (Dierenwelzijnsweb, 2016). Voor de ezel bestaat dit gedrag onder andere uit rollen en grazen (Moelhman, 1998; Vereniging de Ezelvriend, z.j.). De norm voor dit criterium is: de ezel vertoont soortspecifiek gedrag zoals rollen of grazen. De gevonden soortspecifieke gedragingen zijn meegenomen in deze norm (Moelhman, 1998; Vereniging de Ezelvriend, z.j.).

Scheiden levenspartners

Levenspartners dienen niet zomaar van elkaar gescheiden te worden. Dit kan voor veel stress en ongemak zorgen bij beide ezels (NEWC, 2009). Onder scheiden wordt verstaan: het uit elkaar halen van de levenspartners, zodat ze elkaar niet meer kunnen zien, horen of ruiken. Indien één van de partners sterft, dient de ander enige tijd bij het lichaam gelaten te worden om afscheid te nemen. Een half uur tot een uur wordt als voldoende beschouwd (Graaf-Roelfsema, et al, 2009). De norm voor dit criterium is: ezel met een solitair karakter kunnen gescheiden worden, ezels met een sterke band niet. Deze norm is gebaseerd op de antwoorden die de experts gaven, zoals het antwoord van Brigitte Wijnen. Ook is er in de literatuur gevonden dat ezels het beste niet gescheiden kunnen worden (Graaf-Roelfsema, et al, 2009). Ezels met een solitair karakter, die dus geen levenspartner hebben, kunnen wel zonder andere ezel ingezet worden in activiteiten.

“Waar de band heel erg hecht is, scheiden we ze niet. Dus oefeningen die echt alleen met één ezel gedaan moeten worden, omdat het anders te ingewikkeld wordt of wat dan ook, dat zijn over het algemeen solitaire ezels die graag met mensen werken.” (B. Wijnen, Eigenaresse Asino Centrum Nederland, persoonlijke communicatie, 13 maart, 2017)

Minimale leeftijd spenen

Veulens dienen niet voor de zesde maand van de merrie gescheiden te worden. Indien de merrie het veulen nog niet zelf gespeend heeft, is het verstandig om tot de negende maand te wachten (Graaf-Roelfsema, et al, 2009). Naast het spenen is het belangrijk dat jonge dieren de mogelijkheid krijgen te wennen aan contact met mensen (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2017^A). In dit onderzoek is de norm gebruikt: minimale leeftijd spenen is zes maanden. Literatuur bevestigt dit (Graaf-Roelfsema, et al, 2009).

Positieve emotionele toestand

Het kan voorkomen dat de ezel stress of pijn ervaart. Om te bepalen of een ezel stress of pijn heeft, is het belangrijk om te weten welke signalen het dier in deze situaties geeft (Graaf-Roelfsema, et al, 2009; Saunders Elsevier, 2008). Een voorbeeld van een signaal dat het niet goed gaat met de ezel, is als de ezel in de winter in de wei gaat liggen. Een ezel zal namelijk niet gauw in de wei gaan liggen, omdat het door de vochtige ondergrond snel zijn warmte kwijtraakt (J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017). Er zijn verschillende situaties waar stress of pijn kan optreden. Indien een ezel van zijn groepsgenootjes gescheiden wordt, kan hij gaan balken en onrustig heen en weer lopen. Als het zijn levenspartner betreft, waar de ezel van gescheiden wordt, kunnen deze signalen veel sterker zijn en langer aanhouden. Ook kan de ezel dan weigeren te eten en apathisch gedrag vertonen (Graaf-Roelfsema, et al, 2009; Saunders Elsevier, 2008).

In het geval van pijn zal een ezel weinig afwijkend gedrag vertonen. Dit is een gevolg van de stoïcijnse aard van de ezel. Hierdoor is het lastig te zien wanneer een ezel ziek is of pijn heeft. Omdat de ezel slecht laat zien dat hij pijn heeft, is het belangrijk om kleine veranderingen in het gedrag waar te nemen en snel tot actie over te gaan. Als de ezel afwijkend gedrag of pijn laat zien, is dit vaak een teken van een al vergevorderde ziekte of ernstige pijn (Graaf-Roelfsema, et al, 2009; Saunders Elsevier, 2008). Een ander probleem is dat als een ezel aan een bepaalde ziekte lijdt, deze niet per sé de symptomen hoeft te laten zien die bij deze ziekte horen. Bijvoorbeeld een iets verhoogde hartslag of temperatuur en het weigeren tot bewegen, kan gezien worden bij zowel kreupelheden als bij abdominale en respiratoire aandoeningen (Graaf-Roelfsema, et al, 2009).

Ezels die leiden aan stress zullen eerder geneigd zijn agressief gedrag te vertonen, zoals bijten of schoppen. Voordat ezels overgaan tot agressief gedrag, geven ze niet altijd waarschuwingssignalen af, zoals de achterhand toekeren. Hierdoor is het soms lastig in te schatten wanneer de ezel een gevaar vormt (Moelhman, 1998; Graaf-Roelfsema, et al, 2009). Dreiggedrag van de ezel kan bestaan uit het oren in de nek leggen en de hals uitsteken. Dit wordt verstaan onder mild dreiggedrag. Bij sterker dreiggedrag zal dit gedrag ook gezien worden. Dit wordt vergezeld door bijtpogingen, of met achtervolgingen van de ezel (Moelhman, 1998; Graaf-Roelfsema, et al, 2009). Om het gevaar voor de mens te verkleinen is het belangrijk dat de ezel gesocialiseerd wordt (Wageningen UR, 2017^A). Op dit onderwerp wordt verder ingegaan in hoofdstuk 7. In dit onderzoek zijn deze onderdelen met betrekking tot stress en pijn meegenomen bij het criterium positieve emotionele toestand. De norm voor dit criterium is: de ezel verkeert in een positieve emotionele toestand en vertoont geen agressief gedrag, apathisch gedrag, loopt niet onrustig heen en weer, en weigert niet te eten. De opvallende en meest beschreven gedragingen zijn meegenomen in de norm.

Expressie stereotiep gedrag

Ezels kunnen stereotiep gedrag vertonen. Stereotiep gedrag is een manier om met stress om te gaan. Het heeft tot op zekere hoogte een kalmerend effect op het dier tijdens het uitvoeren van het gedrag. Daarom is stereotiep gedrag vaak een indicatie van verminderd welzijn (Ohl & Pijpers, z.j.; Hellebrekers & Ohl, 2009). Dit zou ook ontstaan kunnen zijn in het verleden. Er is een duidelijke relatie tussen chronische stress, conflictgedrag en het optreden van stereotiep gedrag aangetoond (Dierendonck, Neijenhuis & Visser, 2008). Stereotypieën die voornamelijk kunnen voorkomen bij ezels zijn weven, kribbebijten en luchtzuigen (Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, 2009). De norm voor het criterium expressie stereotiep gedrag is: de ezel vertoont geen stereotiep gedrag. Weven, luchtzuigen en kribbebijten worden in meerdere bronnen beschreven als stereotiep gedrag (Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, 2009; Mini ezelstal Leone, 2009).

Mens-dierrelatie

Voor dieren, en al helemaal voor ezels die worden ingezet in de zorg, is de kwaliteit van de relatie tussen mens en dier erg belangrijk. Expert Joop Meijer gaf in het interview het volgende aan:

“Mensen kunnen rare dingen doen, zoals schreeuwen en schoppen, als de ezel aangeeft niet meer mee te willen werken.” (J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017).

De manier waarop mensen met dieren omgaan heeft veel invloed op de emoties die het dier ervaart. Door een goede mens-dierrelatie worden de ezels minder angstig voor mensen en worden ze makkelijk in de omgang (Dierenwelzijnsweb, 2016). De norm voor het criterium mens-dierrelatie is: de ezel vertoont geen ontwijkend gedrag tijdens het naderen. Deze norm is gebaseerd op de welzijnsmonitor paardenhouderij (Van Hall Larenstein & Wageningen UR, 2011). Een groot verschil is dat bij paarden een vluchtrespons optreedt bij een schrikreactie, die bij ezels minder snel plaatsvindt (Burden & Thiemann, 2015). Voor het opstellen van de norm is dus gekeken naar het karakter van de ezel en is gekozen voor ontwijkend gedrag in plaats van vluchtgedrag.

3.2 Welzijnsknelpunten normaal gedrag

In paragraaf 3.1 zijn alle normen per criterium beschreven. In deze paragraaf worden alleen de resultaten weergegeven waar afwijkingen op zijn gevonden. In tabel 4 staan de gevonden afwijkingen in de resultaten weergegeven voor normaal gedrag. De volledige resultaten zijn te vinden in bijlage I en II. De normen die in de tabel staan, zijn zoals gegeven in paragraaf 3.1. Wanneer er welzijnsknelpunten zijn gevonden zijn deze dikgedrukt. Risicofactoren, die tot welzijnsknelpunten kunnen leiden, worden onderstreept.

Tabel 4. Gevonden afwijkingen in resultaten bij categorie gedrag

Criterium →	Leeftijd spenen	Scheiden levenspartners
Norm → Bedrijf ↓	Min. 6 maanden, liever 9	Solitaire ezels kunnen gescheiden worden. Ezels met een sterke band niet
1	Langer dan 6 maanden	Nee, tenzij de band niet heel sterk is bij inzet
2	n.v.t.	Nee, tenzij er een ziek is
3	Minimaal 6 maanden	Nee, op dit moment niet
4	Vanzelf gegaan. Minimaal een half jaar	Nee, bij wandelen met kinderen over korte afstand
5	n.v.t.	Nee, tijdens inzet kunnen ze zelf kiezen
6	n.v.t.	Nee
7	n.v.t.	Nee, bij inzet over korte afstand
8	Nog niet. Nu 1,5 jaar	Nee, behalve een solitaire ezel tijdens het wandelen
9	n.v.t.	Nee
10	n.v.t.	Nee

Uit tabel 4 blijkt dat er geen grote afwijkingen van de normen zijn gevonden. Dit betekent dat er geen directe welzijnsknelpunten zijn gevonden. Een voorbeeld waarbij het gevonden resultaat anders is dan de norm is de 'leeftijd spenen' bij bedrijf 8. Op de vraag op welke leeftijd de ezels gespeend waren kwam het antwoord:

"Nou dat is nog steeds niet helemaal 100% gelukt. Ik heb ze vorig jaar, toen was hij een half jaar, toen hij zijn moeder had gebeten en op advies van de dierenarts uit elkaar gezet. Maar dat is lastig want ik heb maar één stal, dus dan moeten er een of twee ezels buiten blijven of ze staan toch bij elkaar. Ja en hij en zijn moeder hadden veel onrust en dat vond ik zielig en toen heb ik ze toch bij elkaar gezet. En ik heb hem voor hij gecastreerd was, een tijdje apart gehouden. Hij is nu anderhalf." (Eigenaar bedrijf 8, persoonlijke communicatie, 13 maart, 2017).

Omdat deze afwijking geen probleem vormt bij het criterium leeftijd spenen, is het niet meegenomen als welzijnsknelpunt of als risicofactor, maar als aandachtspunt.

Een ander aandachtspunt is het scheiden van de ezels. Tijdens het onderzoek is gevonden dat ezels met een solitair karakter weleens gescheiden werden en dat andere ezels gescheiden werden over korte afstand. Ze konden elkaar dus nog wel zien, maar konden geen fysiek contact maken. Dit laatste wordt niet gezien als scheiden en dus niet meegenomen als welzijnsknelpunt. Tijdens het scheiden van de levenspartners dient de persoon altijd rekening te houden met stress en welzijn.

3.3 Oplossingen normaal gedrag

Leeftijd spenen en scheiden van de levenspartners zijn aandachtspunten, voor deze twee punten worden oplossingen geboden.

Bij leeftijd spenen is het belangrijk om het veulen pas te spenen op een leeftijd van minimaal zes maanden. Daarnaast blijkt uit ons onderzoek dat het ook belangrijk is om te letten op de maximale leeftijd dat het veulen gespeend wordt. In de natuur jaagt de moeder het veulen op een gegeven moment weg. Omdat de dieren in Nederland vaak samen op een kleine ruimte gehouden worden is het aan te raden om de signalen in de gaten te houden en de dieren op tijd te scheiden.

Het scheiden van levenspartners brengt vaak stress met zich mee, daarom wordt het in eerste instantie afgeraden. Mocht het toch nodig zijn, wordt er aangeraden de duur van de scheiding zo kort mogelijk te houden en de ezels na het scheiden weer te herenigen, zodat ze tot rust kunnen komen (A. Lekkerkerker, Eigenaresse Koeching, persoonlijke communicatie, 22 maart, 2017; Graaf-Roelfsema, et al, 2009). Daarnaast kan men er rekening mee houden door bijvoorbeeld ezels met een sterke band niet uit elkaar te halen, maar bijvoorbeeld te kiezen voor solitaire ezels of ezels met een minder sterke band. Deze ezels ondervinden over het algemeen minder stress wanneer ze weg moeten van hun partner dan ezels waarbij de band sterk is.

4. Resultaten: goede voeding

Voeding en water zijn belangrijk voor het dier. Voeding voorziet het dier in zijn energiebehoefte. Daarnaast levert het belangrijke stoffen voor activiteit en een goede gezondheid. Als het dier langere tijd geen voedsel en water kan opnemen, kan het dier honger of dorst krijgen. Hier kan het dier negatieve emoties of lichamelijke veranderingen van ondervinden, die slecht kunnen zijn voor het welzijn van het dier (Dierenwelzijnsweb, 2016). In de eerste paragraaf staat beschreven welke normen gelden voor goede voeding en water voor de ezel. In de paragraaf daarna staat welke problemen gevonden zijn en daarna welke oplossingen hiervoor mogelijk zijn.

4.1 Normen goede voeding

In deze paragraaf komen de volgende onderdelen aan bod: geschikt voer, hooikwaliteit, hoeveelheid hooi, onder- of overgewicht, hoe vaak voeren, type voersysteem, hoe vaak vers water, optische kwaliteit drinkwater en afwezigheid van langdurige dorst.

Het verteringsstelsel van de ezel is aangepast aan het type voedsel dat ze in de natuur eten. Ezels zijn planteneters en nemen de hele dag door voedsel tot zich. Ezels eten veel, omdat planten voor een groot deel bestaan uit onverteerbare componenten. Ezels zijn geen herkauwers. Ezels verteren het grootste deel van hun voedsel in de blindedarm. De blindedarm bevindt zich aan het uiteinde van het spijsverteringsstelsel en is verantwoordelijk voor de aanvullende afbraak van voedingsstoffen door bacteriële fermentatie (Burden & Thiemann, 2015; Wells, 2007; Graaf-Roelfsema, et al, 2009).

Geschikt voer

In de zomer hebben de ezels voldoende aan gras aangevuld met stro (Burden & Thiemann, 2015; LICG, 2017^A; J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017). In de herfst kan er meer gevoerd worden. Ezels maken in de herfst vaak een vetvoorraad aan voor in de winter. In de herfst kan hooi bijgevoerd worden samen met soms een wortel en ezelmuesli (J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017). Ezelmuesli is beter dan paardenbrok. In paardenbrok zitten te veel koolhydraten. Ezelmuesli heeft een lager zetmeel- en suikergehalte (LICG, 2017^A). Naast paardenbrok is ook kuilvoer ongeschikt voor ezels (LICG, 2017^A). De ezels mogen gemiddeld 1 tot 2 kilo wortels per dag. Naast wortels mogen ezels ook suikerbieten, bijvoorbeeld in de vorm van pulp, hier mogen ze niet te veel tegelijk van krijgen. Keukenafval, zoals appels mogen soms in kleine hoeveelheden gegeven worden (Donkey-sjot, z.j.). Ook kunnen wilgen- of populierentakken gegeven worden (Ezelhof, z.j.^B). Brood is niet zo goed voor ezels (Equine Rescue France, 2010). Het kan wel heel beperkt gegeven worden, mits het gedroogd brood is (Ezelhof, z.j.^B). Niet al het voer is dus geschikt voor ezels. De norm voor het criterium geschikt voer, die gebruikt is in dit onderzoek luidt: voer dat bestaat uit gras, stro, hooi, takken, ezelmuesli, en soms groente en fruit, of heel beperkt brood. Informatie over het voeren van extra's en brood verschilt. De ene bron geeft aan dat het beter is om extra's niet te geven, omdat de ezel dan te dik kan worden (Donkey-sjot, z.j.). Expert Joop Meijer gaf aan dat af en toe iets extra's wel gegeven mag worden. De norm is dus een tussenvariant geworden van alle gevonden informatie.

Hooikwaliteit

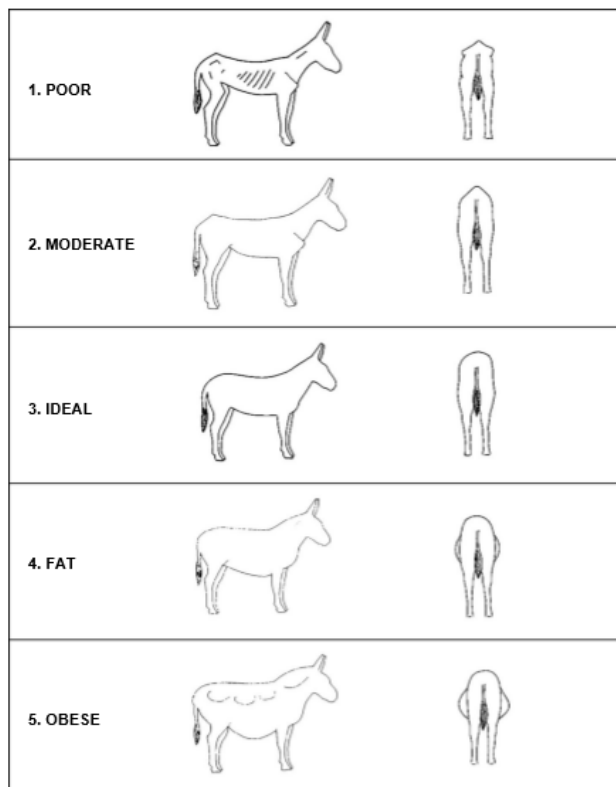
Het hooi moet vezelrijk, schoon, droog, schimmelvrij en stengelig zijn (LICG, 2017^A). Daarnaast moet het hooi arm zijn in eiwitten, zoals landschapshooi (Burden & Thiemann, 2015). Wanneer er bemest hooi gevoerd wordt, moet men minder geven (J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017). De norm die gehanteerd is voor het criterium hooikwaliteit is: het hooi moet vezelrijk, schoon, droog, schimmelvrij, en stengelig zijn. De norm is een combinatie van richtlijnen die in de literatuur zijn gevonden, en richtlijnen die de expert mee gaf. Daarnaast is er kennis gebruikt voor het beoordelen van hooi. Deze kennis is opgedaan uit de welzijnsmonitor paardenhouderij (Van Hall Larenstein & Wageningen UR, 2011).

Hoeveelheid hooi

Een ezel van 175 kilo moet ongeveer 2275 gr hooi per dag krijgen om te voorzien in de behoefte aan vezels (LICG, 2017^A). De norm van het criterium hoeveelheid hooi is: 2275 gram hooi per 175 kilo lichaamsgewicht. Deze norm is gebaseerd op één bron. Per ezel verschilt het wat hij daadwerkelijk nodig heeft. Deze norm geldt dus als richtlijn, maar er moet altijd naar het individuele dier gekeken worden.

Onder-of overgewicht

Het wordt afgeraden om ezels onbeperkt hooi te laten eten, omdat ezels de aanleg hebben snel dik te worden (Stichting ezelwelzijn, z.j.; LICG, 2017^A). In figuur 2 is de Body Condition Score te zien van ezels (The Donkey Sanctuary, 2013). Overgewicht is een groot probleem bij ezels (National research council, 2007). Overgewicht kan zorgen dat de gewrichten sneller slijten, de dieren kortademig zijn, minder uithoudingsvermogen hebben en last krijgen van vetgezwollen. Daarnaast is de totale afweer bij dieren met overgewicht minder, waardoor ze sneller ziek worden en wonden minder goed genezen (LICG, 2017^B). Ook de experts gaven aan op dit criterium problemen te verwachten. Ondergewicht kan ook een probleem zijn bij ezels (National research council, 2007). Het kan zorgen voor een mindere weerstand en een slechtere conditie. Ondergewicht kan veroorzaakt worden door gebitsproblemen. Daarom is het belangrijk om een tandarts te laten komen, indien een ezel plotseling afvalt. Om een gezonde ezel aan te laten komen, is meer stro en hooi vaak al voldoende (Research Dept the Donkey Sanctuary, 2014). Voor het criterium over- of ondergewicht is de volgende norm aangehouden: een juiste score van 3, zoals te zien in figuur 2. Deze norm wordt door de Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek en Levende Have gebruikt (Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, z.j.^E; Levende Have, z.j.^C). Verder wordt The Donkey Sanctuary in de sector als zeer betrouwbaar beschouwd. Wel moet er rekening mee gehouden worden, dat de zogeheten 'broodnek', of 'broken crest', wanneer gevestigd, nog maar moeilijk weggaat. Dit hoeft niet te betekenen dat de ezel in kwestie per sé te dik is, als hij zo een 'broodnek' heeft. Een broodnek is te herkennen aan een omgevallen manenkam, die dikker is dan de rest van de nek (Donkeys of wales, z.j.).

Figuur 2. Body Condition Score (The Donkey Sanctuary, 2013)

Hoe vaak voeren

Het beste is als de ezels meerdere keren per dag gevoerd worden, minimaal 2 tot 3 keer per dag met tussenpozen (Equine Rescue France, 2010; Levende Have, 2015). Dit geeft de minste kans op spijsverteringsproblemen. Ook bootst dit het beste de natuurlijke situatie na (Aganga, Aganga, Letso, 2000). Verschillend voer, zoals hooi en brokken kunnen beter niet tegelijkertijd gegeven worden, gezien het verteringsstelsel van de ezel (Levende Have, 2015). De norm voor het criterium hoe vaak voeren is: minimaal 2 tot 3 keer per dag. Deze norm is in meerdere bronnen gevonden (Equine Rescue France, 2010; Levende Have, 2015).

Type voersysteem

Voer kan op verschillende manieren worden aangeboden. Voor ezels is het vooral belangrijk dat ze goed bij het voer kunnen en dat het voer droog blijft (Van Hall Larenstein & Wageningen UR, 2011). De norm voor het criterium type voersysteem is: het voersysteem is geschikt voor ezels, het hangt op de juiste hoogte, voer is goed bereikbaar en het voer blijft droog. Deze norm is gebaseerd op de welzijnsmonitor paardenhouderij (Van Hall Larenstein & Wageningen UR, 2011).

Hoe vaak vers water

Ezels hebben dagelijks toegang nodig tot vers drinkwater (Stichting ezelwelzijn, z.j.; Equine Rescue France, 2010; Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, z.j.^A). De norm voor het criterium hoe vaak vers water is: elke dag. Meerdere bronnen geven aan dat de ezel elke dag vers water nodig heeft (Stichting ezelwelzijn, z.j.; Equine Rescue France, 2010; Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, z.j.^A).

Optische kwaliteit drinkwater

De waterbak dient goed schoongemaakt te zijn (Equine Rescue France, 2010). Dit is meegenomen bij het criterium optische kwaliteit drinkwater. De norm hiervoor is: helder water. In de literatuur is gevonden dat ezels verontreinigd water niet drinken (Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, z.j.^A). Dit is bevestigd door een expert.

“Water is heel erg belangrijk, want als je niet regelmatig het water ververst, dan drinkt de ezel niet meer. Dan zit er wel water in de ton, maar dan drinkt hij niet meer. Dus dan denk je er zit nog genoeg water in de ton, ik hoef er niks bij te doen, maar dan drinkt hij het niet omdat het water verouderd is. Want anders dan krijg je dus het effect, dat het lijkt alsof er voldoende water is, maar dat ze zich een beetje uitdorsten omdat ze het water niet meer lekker vinden. En ezels die kunnen dertig procent vocht verliezen, dus die kunnen heel lang doorgaan.” (B. Wijnen, Eigenaresse Asino Centrum Nederland, persoonlijke communicatie, 13 maart, 2017)

Afwezigheid van langdurige dorst

Ad libitum vers water heeft de voorkeur. Mocht dit niet mogelijk zijn kan er minstens vier keer, verspreid over de dag, vers water aangeboden worden (Graaf-Roelfsema, et al, 2009). De norm voor het criterium afwezigheid van langdurige dorst is: ezels hebben toegang tot werkende drinksystemen of gevulde emmers. Omdat ad libitum water de voorkeur heeft, is er voor deze norm gekozen. Er is in de literatuur ook niet gevonden dat het de voorkeur heeft om minder water aan te bieden.

4.2 Welzijnsknelpunten goede voeding

In paragraaf 4.1 zijn alle normen per criterium beschreven. In deze paragraaf worden alleen de resultaten weergegeven waar afwijkingen op zijn gevonden. In tabel 5 staan de gevonden afwijkingen in de resultaten weergegeven voor goede voeding. De volledige resultaten zijn te vinden in bijlage I en II. De normen die in de tabel staan, zijn zoals gegeven in paragraaf 4.1. Wanneer er welzijnsknelpunten zijn gevonden zijn deze dikgedrukt. Risicofactoren, die tot welzijnsknelpunten kunnen leiden, worden onderstreept.

Tabel 5. Gevonden afwijkingen in resultaten bij categorie voeding

Criterium →	Hoeveelheid hooi	Hooikwaliteit	Hoe vaak voeren	Onder- of overgewicht	Hoe vaak vers water
Norm →	2275 gr hooi per 175 kilo	Vezelrijk, schoon, droog, schimmelvrij en stengelig	Min. 2/3x per dag	Een score 3, zoals te zien in figuur 1	Elke dag
Bedrijf ↓	Ongeveer 3 kilo	Geschikt	1-2 keer per dag	Goed	Elke dag vers water erbij

2	0,5-1 plak hooi 3x per dag	Geschikt	3x per dag	Overgewicht	Altijd
3	2/3 plakken per dag voor 2 ezels	Geschikt	2x per dag	Overgewicht	Elke dag
4	Onbeperkt	Ongeschikt	Onbeperkt	Overgewicht	Altijd
5	Een half hooinet 4x per dag voor 2 ezels	Geschikt	4x per dag	Overgewicht	In de stal altijd, anders elke dag
6	4 emmers hooi, 80 liter stro voor 2 ezels	Geschikt	2x per dag	Overgewicht	Elke dag vers water erbij
7	Onbeperkt	Geschikt	Onbeperkt	Goed	Elke dag vers water erbij
8	Gras en twee keer per dag half hooinet per ezel	Geschikt	2x per dag	Goed	Altijd in de stal, verder elke dag vers water erbij
9	0,25 kg basisbrok, gras. 's Winter ook 2x per dag een ruif vol hooi voor twee ezels	Geschikt	2x per dag	Goed	Om de dag
10	Beetje gras, 2 plakken hooi	Geschikt	2x per dag	Goed	Elke dag

In tabel 5 is te zien dat op de categorie voeding op meerdere punten afwijkend gescoord is. Een aantal van deze afwijkingen zijn meegenomen als welzijnsknelpunt en anderen als risicofactor.

Bij hoeveelheid hooi is te zien dat onbeperkt hooi een risicofactor is. In 4.1 staat beschreven dat het beter is om geen onbeperkt hooi aan te bieden, omdat ezels de aanleg hebben snel dik te worden. Het aanbieden van het hooi is niet direct een welzijnsknelpunt, maar geeft wel een risico tot het ontwikkelen van een welzijnsknelpunt. Ook is in één geval de kwaliteit van het hooi niet goed.

Het is voor ezels beter als ze meerdere keren per dag gevoerd worden, ten opzichte van één keer per dag. Op één bedrijf werden de dieren maar één of twee keer per dag gevoerd, zo bleek uit het interview.

"Ja, dat is een hele riedel. We voeren ze één a twee keer per dag. Als wij hier de hele dag werken, dan voeren we ze twee keer per dag. Dan voeren we ze 's ochtends, en dan krijgen ze als we weggaan, dan krijgen ze nog een hapje. Maar in de weekenden, als er geen activiteiten zijn, dan krijgen ze alleen 's ochtends een royale portie." (Eigenaresse bedrijf 1, persoonlijke communicatie, 13 maart, 2017).

Op het criterium over- en ondergewicht, is op veel bedrijven afwijkend gescoord. In alle andere gevallen was er sprake van overgewicht. Dit was bij één of meerdere ezels op het bedrijf. Overgewicht zorgt vaak voor een verminderd dierenwelzijn.

Het laatste welzijnsknelpunt dat tijdens het onderzoek gevonden is voor deze categorie, is dat niet alle ezels elke dag vers water kregen. Op één bedrijf kregen de ezels om de dag vers water.

4.3 Oplossingen goede voeding

In paragraaf 4.1 is genoemd dat het geven van onbeperkt hooi kan zorgen voor overgewicht bij ezels. Meerdere keren kleine hoeveelheden geven, zorgt ervoor dat de ezel niet te veel consumeert. Indien er gewenst wordt dat de ezel een groot gedeelte van de dag kan blijven eten, kan er gekozen worden om een slowfeeder te gebruiken. Hierdoor kan er beter in de gaten gehouden worden hoeveel de ezel eet, maar kan de ezel wel een lange tijd eten. Een bijkomend voordeel van meerdere keren hooi geven

ten opzichte van onbeperkt aanbieden, is dat het ook opvalt als een ezel opeens minder eet, of het hooi oud wordt.

Hooi dat geschikt is voor ezels, is vezelrijk, schoon, droog, schimmelvrij en stengelig (LICG, 2017^A). Omdat ezels aanleg hebben om dik te worden, kan er het beste gekozen worden voor hooi waar weinig energie in zit. Landschapshooi is hier een goed voorbeeld van. Dit is hooi dat afkomstig is van velden die niet bemest zijn, zoals natuurgebieden (J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017).

Te veel voedsel kan zorgen voor overgewicht. Om overgewicht te voorkomen, is het belangrijk dat er gekeken wordt naar de individuele behoefte van de ezel. Een grotere ezel heeft meer nodig dan een kleine ezel. Een norm voor de hoeveelheid hooi is 2275 gram hooi per dag, per 175 kilo lichaamsgewicht (LICG, 2017^A). Verder is het af te raden om ezels met overgewicht veel extra's te geven, zoals appels of wortels. De weides waar de ezels op staan, kunnen het beste schraal gehouden worden. Bijvoorbeeld door het eerst laten grazen van schapen, of het maaien van het gras. Ook kan ervoor gekozen worden om het land in te zaaien met paardengras, in plaats van koeiengras. Als laatste is het meer beweging geven van de ezel een manier om overgewicht tegen te gaan.

Een ander welzijnsknelpunt dat gevonden is in de categorie goede voeding, is het te weinig verversen van water. Het is belangrijk dat het water van de ezel elke dag verversd wordt, omdat ze verontreinigd water niet drinken (Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, z.j.^A) Indien er geen optie is om het water minimaal elke dag te verversen, kan ervoor gekozen worden om een automatische drinkbak te installeren. Hierdoor heeft de ezel altijd toegang tot vers water. Wel moet de drinkbak regelmatig gecontroleerd en af en toe schoongemaakt worden.

5. Resultaten: goede huisvesting

Een dier dat gehouden wordt, heeft nog steeds de behoefte om zijn natuurlijke gedrag te vertonen. Het is belangrijk voor het dier dat huisvestingsfactoren passen bij de behoeftes van het dier (Dierenwelzijnsweb, 2016). De ezel heeft soort-specifieke behoeftes, waaronder het samen huisvesten van dieren (NEWC, 2009; Burden & Thiemann, 2015). Deze behoeftes en de normen voor een goede huisvesting staan beschreven in de eerste paragraaf. In de paragraaf daarna staat beschreven welke welzijnsknelpunten en risicofactoren er zijn gevonden tijdens het onderzoek, gevolgd door een paragraaf met mogelijke oplossingen.

5.1 Normen goede huisvesting

Zoals hiervoor staat beschreven, moeten ezels samen gehuisvest worden (NEWC, 2009; Burden & Thiemann, 2015). De groepen van ezels die samen gehuisvest worden, moeten zo stabiel mogelijk blijven (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2017^A).

In deze paragraaf komen de volgende onderwerpen aan bod: klimaat, toegang tot schuilmogelijkheid, comfortabel rusten, bewegingsvrijheid in de stal, omgevingsverrijking, grootte en conditie weide en risico tot letsel.

Klimaat

Voor de huisvesting geldt dat ezels een ruim klimaat kunnen verdragen, indien er toegang is tot een schuilmogelijkheid tegen de regen en wind. Temperaturen tussen de 0 en 30 graden zijn geen probleem (Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^A). De norm die gebruikt wordt in dit onderzoek voor het criterium temperatuur is: tussen de 0 en 30 graden. Dit is een ruime norm die afkomstig is uit een betrouwbare bron. Wel zijn er verschillende meningen gevonden over het feit of ezels wel of niet tegen kou kunnen (Ezelhof, z.j.^B; Dierenbescherming, z.j.).

Een te hoge luchtvochtigheid kan zorgen voor longproblemen (Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^A; Paardvisie, 2014). De norm die aangehouden wordt in dit onderzoek is: niet te hoog. Er is geen duidelijke bron gevonden met een richtlijn. Alleen "niet te hoog", werd meerdere malen genoemd. Voor paarden wordt de richtlijn 60-80% aangehouden (Clausen, Christensen, Schougaard & Søndergaard, 2004). Goede ventilatie is aan te raden om onder andere een hoge luchtvochtigheid tegen te gaan (Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^A). De norm voor het criterium luchtsnelheid is: minder dan 0,03 m/s. Deze norm is gebaseerd op een richtlijn die gebruikt wordt in de welzijnsmonitor paardenhouderij (Van Hall Larenstein & Wageningen UR, 2011). Ammoniak is schadelijk voor dieren (Oenema, z.j.). De norm die gehanteerd wordt in dit onderzoek is: ammoniak mag in de stal niet te ruiken zijn op dierhoogte. Deze norm is gebaseerd op een richtlijn die gebruikt wordt bij de welzijnsmonitor paardenhouderij (Van Hall Larenstein & Wageningen UR, 2011).

Ook licht is belangrijk voor de ethologische behoeftes van het dier (Iepema, 2005). Dieren zijn aangepast aan de natuurlijke lichtcondities. Dit kan betekenen dat afwijkingen daarvan voor verstoring in het dierenwelzijn kunnen zorgen. Bijvoorbeeld een verstoorde nachtrust, depressie, verminderde gezondheid en hormonale invloeden (Bracke, & Wolthuis-Fillerup, 2012). De norm voor het criterium licht is: het scoreformulier moet te lezen zijn in de stal op dierhoogte. Deze norm is ook gebaseerd op een richtlijn die gebruikt wordt bij de welzijnsmonitor paardenhouderij (Van Hall Larenstein & Wageningen UR, 2011).

Toegang tot schuilmogelijkheid

Ezels dienen altijd toegang te hebben tot een schuilmogelijkheid (LICG, 2017^A; Donkeysofwales, z.j.; Levendehave, 2014). Deze schuilmogelijkheid zullen ze zelf opzoeken als ze dat nodig hebben. In het Besluit houders van dieren staat beschreven dat het verplicht is het dier bescherming te bieden tegen slechte weersomstandigheden, roofdieren en gezondheidsrisico's (Overheid, 2017^A). De norm voor dit

criterium luidt: de ezel moet altijd toegang hebben tot een schuilmogelijkheid. Het belang van een schuilmogelijkheid blijkt uit meerdere bronnen en is gebaseerd op de Nederlandse wet- en regelgeving (LICG, 2017^A; Donkeysofwales, z.j.; Levendehave, 2014; Overheid, 2017^A).

Comfortabel rusten

De bodembedekking moet de mogelijkheid geven om comfortabel op te rusten, zoals stro (Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^A; J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017). De bodembedekking van een stal is ook erg belangrijk voor de hoeven van ezels. De hoeven moeten goed kunnen drogen (Gadeyne, 2006; J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017). De norm voor het criterium comfortabel rusten is: de aanwezigheid van een zachte en droge ondergrond. Deze norm is gebaseerd op literatuur en werd bevestigd door een expert (Gadeyne, 2006; Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^A; J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017).

Bewegingsvrijheid in de stal

Als ezels in een afgesloten stal staan, wordt er uitgegaan van acht vierkante meter per ezel (Levende Have, 2014; LICG, 2017^A). In het Besluit Houders van Dieren staat beschreven dat het dier voldoende bewegingsvrijheid moet hebben in de stal (Overheid, 2017^A). Dit is namelijk erg belangrijk voor het dierenwelzijn (Meijboom, 2012). De norm voor het criterium bewegingsvrijheid in de stal is: minimaal 8 m² per ezel. Deze norm is gebaseerd op meerdere bronnen (Levende Have, 2014; LICG, 2017^A). Voor deze maten zijn wel afwijkingen gevonden (Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek z.j.^A; Vereniging eigen paard, z.j.). Indien de ezels altijd toegang hadden tot een uitlopmogelijkheid, zijn deze maten niet aangehouden.

Omgevingsverrijking

Volgens de Nederlandse wetgeving moeten dieren voldoende bewegingsvrijheid hebben (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2017^A). Naast bewegingsvrijheid is ook verrijking nodig, om een uitdaging te bieden en de geest te blijven stimuleren. Verrijking aanbieden kan met bijvoorbeeld takken, objecten zoals strandballen, of andere dieren (Graaf-Roelfsema, et al, 2009). Ook het aanbieden van weidegang waardoor ezels kunnen grazen is belangrijk. De norm voor het criterium omgevingsverrijking is: er is fysiek verrijkingsmateriaal aanwezig, soortgenoten, of voedselverrijking. In deze norm zijn alle gevonden verrijkingsopties opgenomen.

Grootte en conditie weide

De weide moet een minimale oppervlakte hebben van 500m² voor vier ezels. Voor elke ezel die erbij komt moet er 80 m² extra zijn (Wageningen UR, 2017^A). Deze richtlijn wordt aangehouden als norm voor het criterium grootte weide. Verschillende bronnen gaven andere richtlijnen (Levende Have, 2014; LICG, 2017^A). Ook is het niet duidelijk of deze richtlijnen ook gelden als de ezels bijgevoerd worden. Het is in Nederland verboden een dier op slecht of niet beweidbaar land te houden (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2017^B). De weide van de ezels dient te allen tijde mogelijkheid te bieden om op een droge plaats te staan (The Donkey Sanctuary, 2014; Burden & Thiemann, 2015; Levende Have, 2014). Ook moet er voldoende ruwe ondergrond zijn, zodat de hoeven van de ezels op een natuurlijke manier kunnen slijten (Gadeyne, 2006; Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2017^A). Overbegrazing moet voorkomen worden, om te voorkomen dat de ezel te veel zand binnen krijgt tijdens het grazen (Levende Have, 2014). Verder mag er ook niet te veel gras staan, omdat ezels aanleg hebben om snel dik te worden en ingesteld zijn op dorre gebieden waar het voedsel niet erg rijk is aan voedingsstoffen (Svendsen, 1997; Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^B). Om onderbegrazing te voorkomen kan de wei voor een deel afgezet worden. Op deze manier blijft het gras kort omdat de ezels steeds hetzelfde stuk begrazen. Ook kan de weide gemaaid worden (Levende Have, 2014). Hierdoor zal het gras altijd kort zijn en kunnen de ezels niet te veel in één keer eten. De norm voor het criterium conditie weide die wordt aangehouden is: de weide is niet drassig, tenzij een

deel betegeld is, en heeft niet te weinig en niet te veel gras. Deze norm is samengesteld uit informatie die gevonden is in de literatuur. Andere richtlijnen zijn er niet gevonden.

Risico tot letsel

Als laatste is het belangrijk dat de weide en de stal vrij zijn van puin (Ezelvrienden.be, z.j.). Puin in de weide kan een risico zijn en kan letsel veroorzaken bij de ezel. De norm voor het criterium risico tot letsel luidt: geen risico's aanwezig die kunnen leiden tot letsel. Dit is gevonden in de literatuur (Ezelvrienden.be, z.j.).

5.2 Welzijnsknelpunten goede huisvesting

In paragraaf 5.1 zijn alle normen per criterium beschreven. In deze paragraaf worden alleen de resultaten weergegeven waar afwijkingen op zijn gevonden. In tabel 6 staan de gevonden afwijkingen in de resultaten weergegeven voor goede huisvesting. De volledige resultaten zijn te vinden in bijlage I en II. De normen die in de tabel staan, zijn zoals gegeven in paragraaf 5.1. Wanneer er welzijnsknelpunten zijn gevonden zijn deze dikgedrukt. Risicofactoren, die tot welzijnsknelpunten kunnen leiden, worden onderstreept.

Tabel 6. Gevonden afwijkingen in resultaten bij categorie huisvesting

Criterium →	Grootte wei	Luchtvochtigheid	Comfortabel rusten	Conditie wei	Risico tot letsel
Norm → Bedrijf ↓	500m ² per 4 ezels. +80m ² voor elke extra ezel	Niet te hoog	Zachte en droge ondergrond	De wei is niet drassig (tenzij een deel betegeld is), heeft niet te weinig en niet teveel gras	Geen risico's die kunnen leiden tot letsel
1	2500m ² voor 5 ezels	Goed	Fout	Goed	<u>Risico</u>
2	<u>Onbekend</u>	<u>66%</u>	Goed	Goed	<u>Risico</u>
3	1250m ² voor 2 ezels	Goed	Goed	Goed	Geen risico
4	1 hectare voor 2 ezels	Goed	Goed	Goed	Geen risico
5	1500m ² voor 2 ezels	Goed	Goed	Goed	Geen risico
6	Meer dan 500m ² voor 2 ezels	Goed	Goed	Fout	<u>Risico</u>
7	3000m ² voor 4 ezels	Goed	Goed	Goed	<u>Risico</u>
8	Iets minder dan 5000m ² voor 4 ezels	Goed	Goed	Goed	<u>Risico</u>
9	2500m ² voor 2 ezels	Goed	Goed	Goed	Geen risico
10	2500m ² voor een ezel en een pony	Goed	Goed	Goed	Geen risico

Uit bovenstaande tabel komen drie risicofactoren en twee welzijnsknelpunten. De eerste risicofactor is dat niet alle eigenaren van de bedrijven wisten hoe groot de weide precies was. Eén bedrijf wist helemaal niet hoe groot de weide was. Dit kan een probleem zijn, omdat men dan niet weet hoeveel gras de ezels binnen krijgen en hier de hoeveelheden voer niet op kunnen aanpassen. Daarnaast weet men dan niet of de ezels wel voldoende kunnen bewegen en voldoende afstand van elkaar kunnen nemen, indien gewenst.

Een tweede risicofactor is de luchtvochtigheid. In de literatuur is gevonden dat de luchtvochtigheid niet te hoog mag zijn voor ezels. Over het algemeen werd rond de 50% luchtvochtigheid gemeten. Bij één bedrijf was de luchtvochtigheid 66%, dit wijkt dus af van de rest. Omdat er in de literatuur geen duidelijke norm te vinden is en het in bijna alle gevallen uitloopstallen betrof, is het niet mee genomen als welzijnsknelpunt, maar als risicofactor.

De ezel konden op één bedrijf niet comfortabel rusten in de stal. Dit is meegenomen als welzijnsknelpunt. De ondergrond in de stal was van steen waardoor de ezels niet zacht en droog konden liggen, zie figuur 3.

Figuur 3. Ongeschikte stal bodem door gebrek aan geschikte bodembedekking.

De conditie van de wei, is het tweede welzijnsknelpunt dat gevonden is tijdens het onderzoek bij huisvesting. Op meerdere bedrijven was de weide drassig door regen, maar in bijna alle gevallen werd er een verhard stuk aangeboden waarop de ezels droog konden staan. Op één bedrijf was dit niet het geval. In deze wei was erg veel water. Zie figuur 4. Er was wel een inloopstal waar de ezels droog konden staan. De inloopstal was echter slecht begaanbaar door de modder, zie figuur 5.

Figuur 4. Slechte weide conditie door te veel water

Figuur 5. Slechte weide conditie door te veel modder voor de stal en gebrek aan verharding

Risico tot letsel is meegenomen als laatste risicofactor. Op vijf van de tien bezochte bedrijven was er risico tot letsel. Er is gekeken naar hekken, prikkeldraad, uitstekende spijkers, puin in de wei, en andere omgevingsfactoren die voor problemen bij de ezels kunnen zorgen. Dit criterium is meegenomen als risicofactor, omdat deze omgevingsfactoren niet direct een probleem vormen voor het welzijn maar wel kunnen zorgen voor letsel.

5.3 Oplossingen goede huisvesting

In deze paragraaf zijn de oplossingen voor de gevonden welzijnsknelpunten en risicofactoren bij huisvesting gegeven. Een simpele oplossing voor het probleem dat men niet weet hoe groot de weide is, is het opmeten van de weide.

Wat betreft de luchtvochtigheid, wordt aangeraden de huisvesting goed te ventileren, zodat het percentage nooit te hoog kan worden, indien dit buiten ook niet het geval is.

Het welzijnsknelpunt niet comfortabel kunnen rusten, kan worden opgelost door het aanbrengen van een zachte en droge ondergrond, zoals stro, of een combinatie van vlas en stro.

Oplossingen om het probleem omtrent de conditie van de weide aan te pakken, zijn onder andere: het aanbrengen van een afwateringssysteem in de wei, of het aanbrengen van een verharding. Dit kan bijvoorbeeld gerealiseerd worden door het aanbrengen van matten of een deel te bestraten bij de stal, zoals in figuur 6.

Figuur 6. Juist aangebracht verharding, waardoor de ezel de mogelijkheid heeft droog te staan

Als laatste worden er oplossingen geboden voor de risicofactor risico tot letsel. Dit kwam op meerdere bedrijven voor. Het is aan te raden de wei en de stal regelmatig te controleren op gevaarlijke en uitstekende voorwerpen. Puin, scherpe spijkers of andere scherpe materialen dienen verwijderd te worden en niet aanwezig te zijn in de wei. Ook dient er bij de inrichting van de stal en weide rekening gehouden te worden met de veiligheid van de ezel. Ook brengt het gebruik van prikkeldraad gevaren met zich mee. Het is aan te raden gebruik te maken van een andere omheining, zoals stroomdraad of houten hekken. In hoofdstuk 6 is meer te lezen over de gevaren van een onveilige omgeving.

6. Resultaten: goede gezondheid

Gezondheid zegt veel over hoe het dier functioneert in zijn leefomgeving (Dierenwelzijnsweb, 2016). Een aantal handelingen met betrekking tot de gezondheid van het dier in Nederland zijn verboden: men mag zich niet bewust ontdoen van een dier zonder dat u de zorg ervoor overdraagt aan een ander, u mag een dier niet schoppen of slaan en u mag een dier niet blootstellen aan, of verwonden door een explosieve, bijtende of brandende stof (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2017^B). In de eerste paragraaf staat beschreven welke normen er gelden op het gebied van goede gezondheid bij ezels. In de tweede paragraaf staan de gevonden welzijnsknelpunten beschreven. In de laatste paragraaf staan mogelijke oplossingen.

6.1 Normen goede gezondheid

In deze paragraaf komen de volgende onderwerpen aan bod: vachtconditie en vachtverzorging, hoefconditie, hoeven uitkrabben en hoefsmid, conditie gebit en tandarts, vaccinaties, mestconsistentie, ontwormen, uitmesten, afwezigheid van ziektes, afwezigheid van verwondingen en afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen.

Vachtconditie en vachtverzorging

De vachtconditie is erg belangrijk. De vacht moet schoon zijn en vrij van kale plekken (Van Hall Larenstein & Wageningen UR, 2011; Levende Have, z.j.^D). Bij paarden wordt er altijd gekeken of de vacht mooi glanst. Bij ezels is dit niet het geval (Levende Have, z.j.^D). De norm voor het criterium vachtconditie is: de ezel heeft geen kale plekken en de vacht is schoon. Deze norm is gebaseerd op de welzijnsmonitor paardenhouderij en een bron gericht op de vacht van ezels (Van Hall Larenstein & Wageningen UR, 2011; Levende Have, z.j.^D). Voor een goede vachtconditie is het onder andere belangrijk dat ezels regelmatig geborsteld worden (Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, z.j.^A; Levende Have, z.j.^D). De norm voor het criterium vachtverzorging is: regelmatig. In meerdere bronnen stond dat de vacht regelmatig geborsteld moet worden (Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, z.j.^A; Levende Have, z.j.^D).

Hoefconditie, hoeven uitkrabben en hoefsmid

De hoeven van ezels hebben verzorging nodig om in goede conditie te blijven. De hoeven kunnen beter niet geteerd worden. Dit is omdat bepaalde bacteriën zich vermenigvuldigen bij een zuurstofarme omgeving. Door de hoeven te teren smeert men de hoof dicht, waardoor die zuurstofarme omgeving ontstaat, en de kans groot is dat de bacterie zich vermenigvuldigd (J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017). Voor de hoeven is het ook belangrijk dat er in de stal een geschikte bodembedekking ligt (The Donkey Sanctuary, 2014; Gadeyne, 2006). Vlas is erg scherp, maar kan goed in combinatie met stro. Ook houtkrullen en rapsodie zijn geschikt als ondergrond. (J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017). Voor het criterium hoefconditie geldt: de ezel heeft geen scheuren of te lange hoeven. Deze norm is gebaseerd op informatie van expert Joop Meijer. Ook moeten de hoeven minstens één keer per week uitgekraabd worden met een hoevenkrabber (Stichting Ezelwelzijn, z.j.). Voor het criterium hoevenkrabben geldt de norm: minimaal één keer per week. Minimaal 3 keer per week is ook gevonden, maar de site van expert Joop Meijer noemt 1 keer per week. Aangezien Joop Meijer hoefsmid is en gespecialiseerd is in ezels, is ervoor gekozen dit als norm aan te houden. De hoefsmid zal drie à vier keer per jaar de hoeven moeten bekappen, afhankelijk van de ezel, om de conditie van de hoeven goed te houden (The Donkey Sanctuary, 2014; Stichting Ezelwelzijn, z.j.; NEWC, 2009). Hoefijzers zijn bijna nooit nodig (Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^B). Voor het criterium hoefsmid wordt de volgende norm aangehouden: 3 tot 4 keer per jaar, afhankelijk van de ezel. Deze norm is in meerdere bronnen te vinden en werd onderbouwd door expert Joop Meijer (The Donkey Sanctuary, 2014; Stichting Ezelwelzijn, z.j.; NEWC, 2009).

Conditie gebit en tandarts

Naast de vacht en hoeven, zijn ook tanden een belangrijk criterium als het gaat om gezondheid. Ezels krijgen vooral op oudere leeftijd, tussen de 16 en 20 jaar, last van hun tanden en kiezen. Doordat hun tanden afgesleten zijn kunnen ze moeite krijgen met eten. Ezels kunnen last krijgen van haken aan hun kiezen of schuin afgesleten tanden. Gebitsproblemen kunnen zorgen voor een verminderde voedselopname. Naast een verminderde voedselopname kunnen er nog meer problemen ontstaan, zoals: koliek, maagzweren, vermageren, en het ontstaan van mineralen- en vitaminetekorten. Koliek is een ernstige aandoening die onder andere veroorzaakt kan worden door slecht verteerd zetmeel (The Donkey Sanctuary, 2009; Stoop, 2015). Voor het criterium conditie gebit geldt: de ezel heeft geen gebitsproblemen, zoals haken of schuin afgesleten tanden. Deze norm is een compromis van alle gevonden informatie. Het is dus verstandig om regelmatig een tandarts te laten komen als de ezel slecht eet of eten verliest tijdens het kauwen (The Donkey Sanctuary, 2009; Stichting ezelwelzijn, z.j.; Stichting de Ezelsociëteit, z.j.). De norm voor het criterium tandarts luidt: regelmatig laten komen of bij slecht eten. De literatuur waarin deze richtlijn is gevonden, wordt betrouwbaar geacht.

Vaccinaties

Ezels moeten elk jaar gevaccineerd worden tegen tetanus en influenza (NEWC, 2009; Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^c). Er wordt aangeraden om ook tegen rhinopneumonie te vaccineren. Dit is een aandoening aan de luchtwegen, waardoor drachtige merries kunnen aborteren (Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^c). De norm die tijdens dit onderzoek is aangehouden op het criterium vaccinaties is: elk jaar influenza en tetanus. Dit is in betrouwbare literatuur gevonden en er is geen literatuur gevonden die iets anders beweert (NEWC, 2009; Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^c).

Mestconsistentie

De mest van het dier kan iets zeggen over de gezondheid van het dier. Het is dus belangrijk om te kijken naar de mestconsistentie. Voor ezels geldt dat de mest moet bestaan uit goed gevormde ballen, vrij moet zijn van wormen, niet te nat, en vezelrijk moet zijn, zonder dat er nog stukken eten inzit (Oke, 2013). Deze norm is gebaseerd op een artikel uit een tijdschrift over de gezondheid van paarden geschreven door dierenarts Stacey Oke, en wordt bevestigd door de welzijnsmonitor paardenhouderij. Er is vanuit gegaan dat paardenmest en ezelmest niet veel van elkaar verschillen, omdat ze hetzelfde soort verteringsstelsel hebben en in Nederland over het algemeen hetzelfde te eten krijgen.

Ontwormen

Wormen kunnen voor een verminderde gezondheid zorgen bij ezels. Ezels kunnen een wormbesmetting oplopen door het innemen van wormeneitjes tijdens het grazen. Na een wormbesmetting kan de ezel last krijgen van vermagering, stugge vacht, lusteloosheid, diarree, bloedarmoede en een verminderde eetlust. Hierom is het belangrijk om ezels regelmatig te ontwormen, nadat uit mestonderzoek blijkt dat dit nodig is. Mestonderzoek moet regelmatig uitgevoerd worden. Het liefst elke drie maanden en bij het verplaatsen naar een nieuwe weide. Ook is het verstandig om een nieuwkomer te controleren op wormen, voor deze in de groep te introduceren (Burden & Thiemann, 2015; Vereniging het Nederlands Ezelstamboek, z.j.^d). De norm voor het criterium ontwormen is: elke drie maanden mestonderzoek of ontwormen. Er zijn verschillende richtlijnen in de literatuur gevonden. Er is gekozen voor deze norm, omdat de bronnen waaruit deze richtlijn afkomstig is, betrouwbaar worden geacht.

Uitmesten

Er zijn een aantal maatregelen om wormenbesmetting tegen te gaan. Ten eerste is het belangrijk dat de mesthoop niet bij de ezels in de buurt is en dat de ezels bij voorkeur niet te lang op hetzelfde stuk grazen. Er kunnen grazers, zoals schapen ingezet worden om achter de ezels aan te grazen. Deze eten de wormeneitjes op, maar raken zelf niet besmet. Verder is het regelmatig mesten van de stal en weide ook een manier om wormenbesmetting tegen te gaan (Burden & Thiemann, 2015; Vereniging het

Nederlands Ezelstamboek, z.j.^D). De norm die geldt voor het criterium uitmesten is: regelmatig. Deze norm is gevonden in de literatuur en er is nergens een andere richtlijn gevonden.

Afwezigheid van ziektes

Als het dier ziek is, heeft dat een negatieve invloed op het welzijn van het dier. De invloed die de ziekte op het welzijn heeft, hangt af van de aanwezige weerstand en het herstelvermogen van het dier. Men kan letten op bijvoorbeeld neus- of ooguitvloeiing, diarree of apathisch gedrag (Dierenwelzijnsweb, 2016). Indien verzorging geen of onvoldoende verbetering in de toestand van een ziek dier brengt, moet zo spoedig mogelijk een dierenarts worden geraadpleegd (Overheid, 2017^A). Daarnaast dient er rekening gehouden te worden met een isolatieruimte, waar dieren verdacht van een besmettelijke ziekte in kunnen worden geplaatst (Overheid, 2017^A). De norm voor het criterium afwezigheid van ziektes luidt: de ezel is vrij van ziektes. Deze norm is gebaseerd op meerdere bronnen en is terug te vinden in de Nederlandse wet- en regelgeving (Overheid, 2017^A).

Afwezigheid van verwondingen

Voor het welzijn van het dier is het belangrijk dat het dier geen pijn ervaart van verwondingen. Ezels kunnen zowel inwendige verwondingen hebben, als verwondingen van buitenaf (Dierenwelzijnsweb, 2016). Voor dit onderzoek is alleen gekeken naar verwondingen van buitenaf. De norm die hiervoor geldt is: de ezel is vrij van verwondingen. Deze norm is gebaseerd op het Welfare Quality® Systeem.

Afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen

Handelingen en ingrepen door de mens kunnen invloed hebben op de gezondheid van het dier. Operaties en ingrepen door een dierenarts zijn wel toegestaan. Handelingen en ingrepen aan ezels ter identificatie die volgens het Besluit diergeneeskundigen zijn toegestaan, zijn het aanbrengen van een tatoeage of chip (Overheid, 2017^B). Andere niet-operatieve handelingen en ingrepen zijn niet toegestaan. De norm voor het criterium afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen is: er zijn geen ingrepen of handelingen uitgevoerd, die zorgen voor ongemak bij de ezel. Deze norm is wettelijk vastgesteld.

6.2 Welzijnsknelpunten goede gezondheid

In paragraaf 6.1 zijn alle normen per criterium beschreven. In deze paragraaf worden alleen de resultaten weergegeven waar afwijkingen op zijn gevonden. In tabel 7 staan de gevonden afwijkingen in de resultaten weergegeven voor goede gezondheid. De volledige resultaten zijn te vinden in bijlage I en II. De normen die in de tabel staan, zijn zoals gegeven in paragraaf 6.1. Wanneer er welzijnsknelpunten zijn gevonden zijn deze dikgedrukt. Risicofactoren, die tot welzijnsknelpunten kunnen leiden, worden onderstreept.

Tabel 7. Gevonden afwijkingen in resultaten: gezondheid

Criterium →	Vachtverzorging	Hoevenkrabben	Tandarts	Vaccinaties	Ontwormen	Conditie vacht	Conditie hoeven	Afwezigheid van verwondingen
Norm → Bedrijf ↓	Regelmatig	Min. 1x per week	Regelmatig, of bij slecht eten	Elk jaar: influenza, tetanus	Elke drie maanden mestonderzoek of ontwormen	De ezel heeft geen kale plekken en is redelijk schoon	De ezel heeft geen hoefproblemen	De ezel is vrij van verwondingen
1	Elke dag	1x per week	Elke twee jaar	1,5 jaar: Influenza, tetanus	Elke drie/vier maanden mestonderzoek	Goed	Slecht	Vrij

2	2x per maand. Vaker in de ruiperiode	Dagelijks	Niet	Elk jaar: influenza	Twee keer per jaar. Af en toe mestonderzoek	Goed	Goed	Vrij
3	Elke week	Bijna dagelijks	De DA controleert de tanden en kijken of ze goed eten	Ja: tetanus, influenza	Mestonderzoek 4x per jaar	Slecht	Goed	Vrij
4	2/3x per week	2/3x per week	Als het nodig is	1x per jaar: influenza, tetanus	2x per jaar mestonderzoek	Slecht	Slecht	Vrij
5	Min. 3x per week	Min. 3x per week	Elke twee jaar	Nee	4x per jaar	Goed	Goed	Vrij
6	Min. 1x per week	Min. 1x per week	Minder dan 1x per 3 jaar	1x per 3 jaar: tetanus	2x per jaar mestonderzoek	Goed	Goed	Vrij
7	Regelmatig	Iedere dag	Elke 1,5 jaar	Nee	Nee	Goed	Goed	Niet vrij
8	2/3x per week	1x per week	1x per 2 jaar, op advies van de tandarts	Jaarlijks: influenza, tetanus	Regelmatig mestonderzoek	Goed	Goed	Vrij
9	Bijna nooit	Af en toe	Wanneer nodig	Nee	2/3x per jaar	Slecht	Slecht	Vrij
10	4/5x per week	4/5x per week	Wanneer nodig	Nee	3x per jaar	Goed	Goed	Vrij

In de tabel is te zien dat er meerdere welzijnsknelpunten zijn gevonden voor het criterium goede gezondheid. Het eerste punt waar afwijkend op gescoord wordt is vachtverzorging. Tijdens het onderzoek bleek dat op één bedrijf maar zelden aan vachtverzorging werd gedaan. Op hetzelfde bedrijf werden de hoeven maar af en toe uitgekraamd. Dit is een welzijnsknelpunt omdat men dan niet goed in de gaten kan houden of de ezel last heeft van verwondingen, hoefproblemen en de ezel niet helpt bij het onderhouden van de vacht. Tijdens het onderzoek bleek ook dat de vacht- en hoefconditie van de ezels niet altijd goed was. Veel van deze ezels hadden last van te lange hoeven, te zien op figuur 7, of hoeven die brokkelde.

Figuur 7. Slechte hoefconditie door te lange hoeven

Verder bleek dat de tandarts op één bedrijf helemaal niet komt. Ook blijken de ezels op meerdere bedrijven niet of onvoldoende te worden gevaccineerd en te worden ontwormd na mestonderzoek.

Als laatste welzijnsknelpunt kwam naar voren dat op één bedrijf niet alle ezels vrij waren van verwondingen. De wond was waarschijnlijk ontstaan door een spijker. Zoals al eerder is beschreven in hoofdstuk 5, bij het criterium risico tot letsel, kunnen omgevingsfactoren een rol spelen bij het ontstaan van verwondingen. Bij dit bedrijf was er ook veel risico tot letsel, door troep in de weide.

6.3 Oplossingen goede gezondheid

Een gevonden welzijnsknelpunt was dat er op één bedrijf niet aan vachtverzorging en nauwelijks aan hoeven uitkrabben werd gedaan. Dit zou vaker gedaan moeten worden, om de ezel te helpen zijn vacht schoon te houden en steentje uit de hoeven te verwijderen, voor deze een probleem gaan vormen. Ook kan een probleem eerder gezien worden bij regelmatige controle. Als dit regelmatig gedaan wordt, kost dit steeds minder tijd, omdat de vacht en hoeven schoner blijven en de ezel eraan went.

Een ander welzijnsknelpunt was dat een hoof- en/of vachtconditie niet altijd goed was. De hoeven waren bijvoorbeeld gespleten of te lang, of de vacht had kale plekken. Het is belangrijk dat de hoeven van ezels niet te nat worden en goed slijten. Daarom is het aan te raden een verharding voor een uitloop- of schuilstal te plaatsen. Door deze verharding kunnen de ezels op een droge ondergrond staan en slijten de hoeven op een natuurlijke wijze (J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017). Slechte hoeven kunnen vaak opgelost worden door de hoefsmid te laten komen. Een slechte vacht zou onderzocht moeten worden door een dierenarts.

Nog een welzijnsknelpunt dat gevonden is bij goede gezondheid, is dat de dierenarts en de tandarts te weinig kwamen. Ook werd er vaak te weinig ontwormd. Bij de aanschaf van een ezel zou beter gelet moeten worden op de kosten die het dier met zich meebrengt. Ontwormen, vaccinaties en tandarts zijn kostenposten die herhaaldelijk terugkomen. Hier dient rekening mee gehouden te worden. In paragraaf 6.1 zijn de normen voor de frequenties van het tandarts bezoek, vaccinaties, en ontwormen beschreven. Om geld te besparen kunnen sommige dierenartsen bij de jaarlijkse inentingen, ook gelijk naar de tanden van de ezel kijken. Hierdoor hoeft er maar één afspraak gemaakt te worden en wordt dit ook regelmatig gedaan. Verder zou men beter kunnen bijhouden wanneer het weer tijd is voor zo'n afspraak, of mestonderzoek. Zo wordt het minder snel vergeten.

Als laatste is er bij één bedrijf een oudere wond aangetroffen. Dit bedrijf had een hoog risico voor letsel. Dit zou beperkt kunnen worden om in het vervolg verwondingen te voorkomen. Verder is het belangrijk dat de ezelgroep stabiel is en er geen onrust in de groep heerst. In het geval dat er toch verwondingen voorkomen, is het belangrijk dat de wond goed behandeld wordt, om genezing te bevorderen.

7. Resultaten: inzet in activiteiten

Zoals al eerder is vermeld in hoofdstuk 3, is het voor de mens belangrijk dat de ezel gesocialiseerd wordt (Wageningen UR, 2017^A). Tijdens het inzetten van de ezel in activiteiten is het belangrijk dat de veiligheid van de mens gewaarborgd kan worden. Hiernaast is het ook belangrijk dat er gekeken wordt naar de behoeftes van het dier. In deze paragraaf worden de normen beschreven voor het verantwoord inzetten van ezels. Daarna worden gevonden knelpunten en risicofactoren weergegeven en mogelijke oplossingen geboden.

7.1 Normen inzet in activiteiten

Het is belangrijk dat de ezel gesocialiseerd is, om de veiligheid van de mensen te kunnen waarborgen. Nieuwe mensen en/of dieren kunnen het beste aan de ezel voorgesteld worden buiten zijn territorium. Hierdoor kunnen ongelukken naar aanleiding van territoriaal gedrag voorkomen worden (Burden & Thiemann, 2015; Graaf-Roelfsema, et al, 2009). Een nadeel van de ezel, is dat een ezel in geagiteerde toestand niet eerst waarschuwingssignalen zal geven, zoals bijvoorbeeld staartzwiepen of het toedraaien van de achterhand, maar direct zal overgaan tot bijten of slaan (Moelhman, 1998; Graaf-Roelfsema, et al, 2009). Het is voor de begeleider dus erg belangrijk naar de kleine signalen van de ezel te kijken.

In deze paragraaf komen de volgende onderdelen aan bod: stress tijdens inzet, leeftijd inzet, scheiden van levenspartners tijdens inzet, rust na inzet en belasting. Hiernaast worden voor sommige onderdelen de normen gegeven door de experts.

Stress tijdens inzet

Naast de veiligheid voor de mens moet er ook rekening gehouden worden met de ezel. Een factor waar rekening mee gehouden moet worden is stress. Uit de interviews met de experts kwamen verschillende antwoorden. Brigitte Wijnen vond acute stress nog acceptabel, terwijl Joop Meijer totaal geen stress toestond. Annet Lekkerkerker gaf aan dat stress niet te voorkomen is, maar dat het belangrijkste is dat de stress van korte duur is en dat de ezels daarna weer gewoon ezel moeten zijn.

Leeftijd inzet

Ezels kunnen al jong meedoen in de dagbesteding. Voor de actieve inzet in therapeutische sessies kan de ezel worden ingezet vanaf ongeveer 2 tot 3 jaar. (B. Wijnen, Eigenaresse Asino Centrum Nederland, persoonlijke communicatie, 13 maart, 2017). Voor de inzet van de ezel in activiteiten waarbij een last op de rug gedragen moet worden, of andere zware fysieke of psychische opdrachten voor moeten worden uitgevoerd, moet de ezel minimaal vier jaar zijn (Graaf-Roelfsema, et al, 2009; J. Meijer, voorzitter Stichting Ezelwelzijn, persoonlijke communicatie, 15 maart, 2017). Een ezel kan tot late leeftijd worden ingezet, afhankelijk van de conditie en gezondheid van het dier (A. Lekkerkerker, Eigenaresse Koeching, persoonlijke communicatie, 22 maart, 2017). Hierbij is het belangrijk naar het dier te kijken. Het dier zal zelf aangeven als het niet meer mee wil werken (B. Wijnen, Eigenaresse Asino Centrum Nederland, persoonlijke communicatie, 13 maart, 2017). Men dient rekening te houden met de leeftijd en de belasting van de rug (A. Lekkerkerker, Eigenaresse Koeching, persoonlijke communicatie, 22 maart, 2017).

Scheiden van levenspartners tijdens inzet

Tijdens een sessie moet er altijd rekening gehouden worden met het scheiden van de levenspartner, indien deze aanwezig is. Het is in coaching en therapie soms nodig de ezel te scheiden van de levenspartner, maar dit kan veel stress opleveren. Het is handig deze scheiding zo rustig mogelijk te laten verlopen en ze na de sessie weer bij elkaar te brengen (Graaf-Roelfsema, et al, 2009). De norm die hiervoor gebruikt is, is: solitaire ezels kunnen gescheiden worden, ezels met hechte banden niet. Dit is in de literatuur gevonden en gebaseerd op de richtlijnen die de experts gaven tijdens de interviews, te zien in tabel 8.

Rust na inzet

Naast het scheiden van de levenspartner dient er rekening gehouden te worden met rust. Voor ezels die actief worden ingezet, is het nodig dat ze passende rusttijden krijgen. The Donkey Sanctuary stelt voor rust in te plannen na elke twee uur wandelen (The Donkey Sanctuary, 2017).

Belasting

Het is in Nederland verboden een dier te zwaar werk te laten doen of werk te laten doen waarvoor het dier niet geschikt is. Ook mag een dier niet gebruikt worden als vervoer of transportmiddel als het dier niet geschikt is om spullen of mensen te vervoeren of er te zwaar door wordt belast (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2017^B). Er dient dus rekening gehouden te worden met het gewicht dat de ezel mag dragen (Reali, 2009). De norm die hiervoor geldt is: 25% van het lichaamsgewicht van de ezel. Deze norm is opgesteld aan de hand van de geven antwoorden van de experts, te zien in tabel 8, en is gebaseerd op de Nederlandse wet- en regelgeving.

In tabel 8 is een overzicht weergegeven. In deze tabel zijn de normen weergegeven voor wat wel en niet mag tijdens inzet, hoe vaak en hoelang een ezel ingezet mag worden, wat het gewicht is dat de ezel mag dragen, en als laatste de norm voor het scheiden van levenspartners tijdens inzet.

Tabel 8. Normen die experts tijdens de interviews gegeven hebben

Criterion	B. Wijnen	J. Meijer en G. van Est	A. Lekkerkerker	Uiteindelijke norm
Inzet				
• Wat kan wel en wat kan niet	Graag bij mens, geeft zelf aan als hij geen zin heeft/overbelast is	Alles met mate. Je moet het opbouwen.	Ezel moet veilig zijn voor de mens, mensen gewend zijn. Happy ezel.	Ezels moet het gewend zijn, het moet opgebouwd zijn en ezel geeft niet aan dat hij overbelast is.
• Hoe vaak	Dagbesteding; hele dag Oefeningen: signalen in de gate houden, paar uurtjes per week.	Continuïteit belangrijk	Laten ze zien, als ze willen stoppen moet je dat respecteren.	Continuïteit belangrijk, signalen van de ezel respecteren.
• Hoe lang	50-60 min	-	Uur	60 min
Lastgewicht	25% van lichaamsgewicht	Naar verhouding. Niet de hele dag.	Op het oog, als de rug doorzakt betekent dat stoppen.	25% van het lichaamsgewicht
Scheiden levenspartner tijdens inzet	Solitaire ezels kunnen gescheiden worden, hechte banden niet.	Moeten altijd samen zijn.	Heel goed over nadenken, geeft veel stress. Tijdens coaching kan het als ze daarna maar samen komen.	Solitaire ezels kunnen gescheiden worden, ezels met een sterke band met hun partner niet.

In de laatste kolom van de tabel, staat een uiteindelijke norm die verder in dit verslag wordt gebruikt.

7.2 Welzijnsknelpunten inzet in activiteiten

In paragraaf 7.1 zijn alle normen per criterium beschreven. In deze paragraaf worden alleen de resultaten weergegeven waar afwijkingen op zijn gevonden. In tabel 9 staan de gevonden afwijkingen in de resultaten weergegeven voor inzet in activiteiten. De volledige resultaten zijn te vinden in bijlage I

en II. De normen die in de tabel staan, zijn zoals gegeven in paragraaf 7.1. Wanneer er welzijnsknelpunten zijn gevonden zijn deze dikgedrukt. Risicofactoren, die tot welzijnsknelpunten kunnen leiden, worden onderstreept.

Tabel 9. Gevonden afwijkingen in resultaten bij categorie inzet in activiteiten

Criterium →	Frequentie inzet	Lastgewicht	Scheiden levenspartners voor inzet
Norm →	Continuïteit is belangrijk en let op signalen	25% van het lichaamsgewicht van de ezel	Solitaire ezels kunnen gescheiden worden, hechte banden niet.
Bedrijf ↓			
1	Dagelijks	25%	Alleen ezels zonder sterke band worden gescheiden
2	n.v.t.	n.v.t.	Nooit
3	n.v.t.	n.v.t.	Nooit
4	Elke week	<u>Alleen kleine kindjes</u>	Scheiden over korte afstand. Ze kunnen elkaar nog wel zien
5	10-15 uur per week voor 2 ezels	<u>Op het oog, zeker stoppen wanneer rug doorzakt</u>	Ezels kunnen zelf kiezen of ze erbij blijven of weglopen
6	n.v.t.	n.v.t.	Nooit
7	1-6 keer p/w.	Max. 25%	Scheiden over korte afstand. Ze kunnen elkaar nog wel zien
8	Elke week	n.v.t.	Alleen de solitaire ezel wordt gescheiden
9	n.v.t.	n.v.t.	Nooit
10	Verskillend	n.v.t.	Nooit

In tabel 9 is te zien dat frequente inzet, meegenomen is als welzijnsknelpunt. Uit interviews met experts bleek dat regelmaat erg belangrijk is. Daarnaast gaven de experts aan dat ze verwachtten dat de ezels onderbenut werden. Tijdens het onderzoek is gebleken dat een aantal bedrijven de ezels helemaal niet inzetten in activiteiten en vrij weinig doen met de ezels. Dit kan een vermindering zijn voor het welzijn.

Een risicofactor is het lastgewicht. Twee bedrijven zetten kinderen op de rug en beoordelen op het oog of dat wel of niet kan. Dit is een risico, omdat men dit verkeerd kan inschatten, wat kan betekenen dat een te zwaar persoon op de rug wordt gezet. Hierdoor wordt de norm van 25% van het lichaamsgewicht mogelijk overschreden.

Ook bij inzet is het scheiden van levenspartners een aandachtspunt. Bij bijvoorbeeld wandelingen, of bij het gebruik is sessies, kan het voorkomen dat de ezels gescheiden worden. Deze scheiding kan, zoals in hoofdstuk 3 ook al is beschreven, voor veel stress en onrust zorgen bij beide ezels.

7.3 Oplossingen inzet in activiteiten

Om te voorkomen dat ezels onderbenut worden, of onregelmatig ingezet worden, zou er een schema gemaakt kunnen worden voor de inzet. Op deze manier kan er bijgehouden worden of de ezels ingezet worden naar hun individuele behoeftes. Een bijkomend voordeel is dat dit ook duidelijkheid schept voor medewerkers en de doelgroep.

Het risico van kinderen op het oog op de ezel te zetten, is makkelijk op te lossen. Als er bekend is hoeveel de ezel ongeveer weegt, kan men de norm van 25% van het lichaamsgewicht aanhouden. Er zou dan aan de kinderen gevraagd moeten worden hoeveel ze wegen. Indien dit niet gewenst is, kan er ook voor gekozen worden om alleen kinderen op de rug te zetten waar men zeker van weet dat ze onder de 25% norm vallen. Van tevoren een maximaal gewicht instellen, is hierbij een goede hulplijn. Een ezel van 110cm weegt gemiddeld 180 kilo wat betekent dat de ezel ongeveer tot 45 kilo mag

dragen (Levende Have, z.j.^c). Kinderen wegen gemiddeld 41 kilo op 12-jarige leeftijd (Gemiddeldgezien.nl, z.j.). Dit kan een goede richtlijn zijn om aan te houden.

Bij de bedrijven die bezocht zijn voor dit onderzoek is vaak gezien dat de ezels bij de inzet wel gescheiden werden, maar elkaar nog wel konden zien. Dit gebeurde door de sessie bijvoorbeeld in de ruimte naast de wei te houden. Verder kunnen bij wandelingen indien mogelijk beide ezels meegenomen worden. Als ze toch gescheiden worden, kan er na de scheiding rust ingepland worden, zodat de ezels weer even contact met elkaar kunnen maken.

8. Discussie

In dit hoofdstuk komen de methode-discussie en resultaten-discussie aan bod. In de methode-discussie komen onderdelen aan bod, die mogelijk invloed hebben gehad op het onderzoek. In de resultaten-discussie worden de gevonden resultaten vergeleken met de resultaten die vooraf verwacht werden. Ook worden een aantal resultaten vergeleken met de literatuur.

8.1 Methode-discussie

Tijdens het onderzoek is gebruikt gemaakt van verschillende methodes, om daarmee de hoofdvraag te beantwoorden. Er is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek, interviews en observaties.

Vooraf bij het literatuuronderzoek zijn een aantal punten die het onderzoek mogelijk hebben beïnvloed. In de literatuur zijn veel verschillende bronnen gezocht. Het is bij verschillende onderdelen voorgekomen dat deze bronnen elkaar tegenspraken. De bronnen gaven verschillende normen en informatie. Een voorbeeld is het geven van brood. In één bron stond dat brood niet goed is voor ezels, terwijl in een andere bron stond beschreven dat het wel gegeven kan worden, mits het gedroogd brood is (Equine Rescue France, 2010; Ezelhof, z.j.^B). Dit is opgelost door verder te zoeken naar bronnen die de informatie bevestigden of ontkrachtten. Wanneer er geen andere bronnen werden gevonden is de verschillende informatie samengenomen in het verslag.

Naast dat sommige bronnen in de literatuur elkaar tegen spraken, is ook wisselende informatie verkregen uit de interviews met experts. Een mogelijke oorzaak hiervoor is dat de experts verschillende expertisegebieden hadden en dat hun antwoorden deels door hun mening en eigen ervaringen werden beïnvloed. Dit is opgelost door alle antwoorden samen te nemen of de antwoorden te onderbouwen met literatuur.

Tijdens het verwerken van alle informatie, is gestreefd naar het verzamelen van normen die in eerste instantie werden gedefinieerd als: "algemeen aangenomen regels, in dit geval over ezels. Sommige van deze regels zullen opgenomen zijn in de huidige wet- en regelgeving. Anderen worden in de sector als vaste regel gezien." Achteraf bleek dit erg lastig en werd informatie gevonden die vooral ging over behoeftes van de ezel en daarbij horende richtlijnen. Daarom is de definitie van normen tijdens het proces aangepast in: "behoeftes van ezels die of opgenomen zijn in de wet- en regelgeving, of richtlijnen zijn van organisaties zoals Vereniging het Nederlands Ezelstamboek of andere betrouwbaar geachte literatuur, of uitgesproken zijn onder experts."

Het onderzoek is uitgevoerd in een beperkte periode. Dit betekent dat het onderzoek uitvoerbaar moest zijn in een aantal weken, omdat de totale periode ongeveer twintig weken bedroeg. Door de beperkte tijd zijn een aantal keuzes gemaakt. Deze keuzes kunnen het onderzoek beïnvloed hebben. Er zijn keuzes gemaakt omtrent de grootte van de steekproef en de geselecteerde bedrijven. De grootte hing af van de beschikbare tijd. Omdat er vijf weken voor de dataverzameling stonden, zijn er maar tien bedrijven bezocht. Een aantal bedrijven gaven ook aan niet mee te willen werken aan het onderzoek. Omdat zij van tevoren wisten dat het onderzoek ging over het welzijn van de ezels, zou het kunnen dat de bedrijven niet wilden meewerken, omdat er twijfels waren over het welzijn van deze dieren. Na tien bedrijven bezocht te hebben, kwamen steeds dezelfde onderwerpen terug. Bij de laatste bedrijven werden bijna geen nieuwe welzijnsknelpunten gevonden. Het is aan te nemen dat er bijna verzadiging opgetreden was in de gevonden welzijnsknelpunten.

8.2 Resultaten-discussie

De resultaten van dit onderzoek zijn onderverdeeld in de volgende categorieën: gedrag, voeding, huisvesting, gezondheid, en inzet. Van tevoren was al nagedacht over welke mogelijke resultaten uit dit onderzoek konden komen. Niet alle gevonden resultaten komen ook daadwerkelijk overeen met

de verwachte resultaten. Van tevoren hadden de onderzoekers verwacht vooral op de categorie huisvesting welzijnsknelpunten te vinden. Uit het onderzoek blijkt dat er op de categorie huisvesting maar twee keer een welzijnsknelpunt is gevonden, terwijl voor de categorie gezondheid 24 welzijnsknelpunten zijn gevonden. Ook voor de categorie voeding zijn meer dan twee welzijnsknelpunten gevonden. Dit kan komen omdat er bij de categorie huisvesting een aantal punten zijn meegenomen als risicofactor, in plaats van als welzijnsknelpunt. Ondanks dat een aantal punten van huisvesting zijn meegenomen als risicofactor, blijft het aantal vrij laag.

Tabel 10. Totaal aantal gevonden welzijnsknelpunten en risicofactoren per categorie

Categorie	Aantal welzijnsknelpunten totaal	Aantal risicofactoren totaal
Gedrag	0	0
Voeding	8	2
Huisvesting	2	7
Gezondheid	23	0
Inzet	1	1

Normaal gedrag

Agressief gedrag en kribbebijten zijn niet meegenomen als welzijnsknelpunten. Tijdens het onderzoek is agressief gedrag geobserveerd. Dit gedrag is niet meegenomen in het onderzoek, omdat het in deze gevallen onder sociaal gedrag viel; het waren namelijk geen agressieve uitvallen of signalen van pijn of stress. Daarom is het meegenomen als onderlinge communicatie. In de literatuur is te vinden dat ezels met hun lichaamshouding duidelijk maken of ze de sociale afstand willen vergroten of verkleinen (Levende Have, z.j.^A).

Op verschillende bedrijven zijn stallen gevonden waar aan het hout geknaagd was. Kribbebijten wordt in de literatuur beschreven als stereotiep gedrag bij onder andere paarden. Bij de ezel wordt dit ook vaak meegenomen als stereotiep gedrag. Echter, hebben ezels een natuurlijke behoefte om te knagen (Ezelhof, z.j.^A; De grote ezel, z.j.). Tijdens het onderzoek is gebleken dat hier in de literatuur geen duidelijk onderscheid tussen gemaakt wordt. Het knagen aan het hout werd vaak beschreven als stereotiep gedrag, terwijl tijdens de observaties bleek dat het vaak ging om de behoefte tot knagen, zoals te zien in figuren 8 en 9. Daarom is dit niet meegenomen als stereotiep gedrag.

Figuur 8. Beschadigingen aan stal door knagen van de ezel

Figuur 9. Beschadigingen aan deur door knagen van de ezel

Als laatste werd een afwijking gevonden op het criterium leeftijd spenen. Bij dit criterium is alleen gekeken naar de minimale leeftijd, terwijl tijdens het onderzoek bleek dat een jong van anderhalf jaar zijn moeder had gebeten toen het probeerde te drinken. Dit zou een welzijnsknelpunt kunnen zijn voor de moeder van het jong. In een onderzoek van Wageningen Universiteit en Utrecht Universiteit, is gekeken of een richtlijn gegeven kon worden voor een minimale en maximale leeftijd bij dieren. Uit dit onderzoek blijkt dat het te vroeg of te laat spenen ingrijpende consequenties heeft op gebied van gezondheid en welzijn van dieren, bij zowel de ouders als nakomelingen. Uit dit onderzoek is geen richtlijn gekomen voor ezels (Dierendonck, Dixhoorn, Eerdenburg, Leengoed, Leenstra, Schoemaker & Vinke, 2011).

Goede huisvesting

Zoals hierboven al staat beschreven, was de verwachting dat voor de categorie huisvesting de meeste welzijnsknelpunten gevonden zouden worden. Dit bleek niet het geval. Wat opvallend was, was dat er vooral risicofactoren zijn gevonden die te maken hebben met risico tot letsel. Vooraf aan het onderzoek was dit nog nooit ter sprake gekomen en ook de experts hebben dit niet genoemd in hun antwoorden. Dit zou kunnen door gebrek aan inzicht in de gevaren van de omgeving voor het welzijn van de ezel. Welzijnsexpert Marko Ruis wees hierop tijdens de pilot. Naast risico tot letsel kwam nog een opvallende risicofactor naar voren: een afwijking in het percentage luchtvochtigheid. Echter, in de literatuur is geen duidelijke norm gevonden voor de luchtvochtigheid bij ezels. Bij verschillende bronnen is gevonden dat de luchtvochtigheid niet te hoog mag zijn (Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, z.j.^A). Een richtlijn voor hoeveel percentage dit moest zijn ontbrak. Voor paarden is de richtlijn van 60-80% gevonden (Clausen, Christensen, Schougaard & Søndergaard, 2004). Ezels zijn aangepast aan een subtropisch klimaat (LICG, 2017^A). Omdat er gevonden is dat de luchtvochtigheid niet te hoog mag zijn en ezels op een droog klimaat aangepast zijn, wordt er vanuit gegaan dat de gewenste luchtvochtigheid voor ezels, lager ligt dan de gewenste luchtvochtigheid voor paarden.

Goede gezondheid

De experts gaven aan dat ze verschillende problemen verwachtten op de categorie gezondheid. Voorkomende antwoorden waren: hoefproblemen en gebitsproblemen. Uit het onderzoek bleek dat de conditie van het gebit in alle gevallen wel goed was, maar dat de tandarts niet in alle gevallen kwam, of vaak genoeg kwam. Uit eerder onderzoek van Nicole du Toit, was hetzelfde probleem gekomen. Nicole du Toit verwacht dat het probleem komt doordat ezels als metgezel worden gezien en daarom niet zo regelmatig gecheckt worden als paarden die intensief gereden worden (Toit, 2008).

Wat de onderzoekers niet hadden verwacht en wat de experts ook niet hebben genoemd in hun antwoorden, was het gebrek aan dierenartsbezoeken. Opvallend was dat er weinig werd gevaccineerd en ontwormd. Het niet vaccineren tegen influenza kan effect hebben voor de mens. Influenzavirussen circuleren meestal binnen de eigen soort, maar kunnen soms overgaan op de mens (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, 2011). Tetanus gaat niet over op de mens, maar is wel erg schadelijk voor de ezel (Meyer & Wolbers (red), 2003). Niet regelmatig ontwormen kan niet alleen schade aanrichten bij de ezel; deze wormen kunnen ook heel gevaarlijk zijn voor paarden (Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek, z.j.D). Dat er te weinig ontwormd en gevaccineerd wordt, kan te maken hebben met onvoldoende kennis over het belang hiervan of de kosten die het met zich meebrengt.

Naast bovengenoemde punten kwam uit het onderzoek ook naar voren dat er een wond was die mogelijk was ontstaan door puin in de weide. Puin in de weide is meegenomen als risico tot letsel. Er is geen onderzoek gedaan dat een verband aantoont tussen risico tot letsel en een verwonding. In het rapport van Barvelink (2014) over de aansprakelijkheid bij paarden, staat een rechtszaak beschreven waarin het verband tussen puin in de weide en letsel wel wordt gelegd. Ook op de site van de Dierenbescherming staat een verhaal beschreven waarbij ezels zich mogelijk konden verwonden aan puin in de weide (Dierenbescherming, 2016).

Inzet in activiteiten

De onderzoekers hadden verwacht dat de ezel overbelast zou worden tijdens de inzet. De experts gaven het tegenovergestelde aan en verwachtten juist een onderbenutting van de ezel en een gebrek aan regelmaat. Daarnaast zou de emotionele belasting verkeerd worden ingeschat tijdens de inzet. Opvallend is dat uit de resultaten alleen onregelmatige inzet als welzijnsknelpunt komt en dat het verkeerd inschatten van het lastgewicht is meegenomen als risicofactor. In de literatuur is te vinden dat het voor paarden belangrijk is regelmaat te hebben in bijvoorbeeld training (Equimed, 2014). Echter, in de literatuur is niet te vinden dat regelmaat ook daadwerkelijk belangrijk is voor de ezel.

Lastgewicht is in dit onderzoek meegenomen als risicofactor, terwijl in het onderzoek van Witvoet en Woudstra staat beschreven dat ezels voor korte afstanden 100% van hun lichaamsgewicht kunnen dragen. Daarnaast staat beschreven dat in sommige delen van de wereld het normaal is dat volwassenen ook op ezels rijden, terwijl in andere delen alleen kinderen op ezels rijden. Een gezonde volwassen ezel kan redelijk comfortabel een persoon van 70 kilo dragen als het een vlakke ondergrond betreft (Witvoet & Woudstra, 2013). Hieruit valt op te maken dat een ezel redelijk veel kilo's kan dragen.

9. Conclusie

In deze conclusie wordt antwoord gegeven op de gestelde hoofdvraag: “welke welzijnsknelpunten zijn er bij ezels die ingezet worden in de zorg en welke mogelijke oplossingen zijn er hiervoor?”.

Tijdens het onderzoek zijn meerdere welzijnsknelpunten gevonden bij ezels die worden ingezet in de zorg. Een overzicht van deze knelpunten is te vinden in bijlage III. Bij de categorie gedrag zijn geen welzijnsknelpunten gevonden.

Goede voeding

Het eerste welzijnsknelpunt dat is gevonden bij de categorie goede voeding, is bij hooikwaliteit. De kwaliteit van het hooi voldeed niet aan de normen. Een oplossing hiervoor is te kijken naar de normen en het hooi te beoordelen bij de aankoop. Het tweede welzijnsknelpunt dat is gevonden, is op het criterium hoe vaak voeren. Op één bedrijf werden de ezels in het weekend maar één keer op de dag gevoerd. Een oplossing hiervoor is de ezels meerdere keren te voeren, minimaal twee keer op een dag. Het derde welzijnsknelpunt dat is gevonden is op het criterium onder- en overgewicht. Er waren in totaal zes ezels met overgewicht. Oplossingen voor dit knelpunt zijn: kijken naar de individuele behoeftes, minder voeren, armer hooi voeren, geen extra's voeren zoals appels en wortels, de weide schraal houden of inzaaien met paardengras, en de ezels voldoende beweging aanbieden. Als laatste is een welzijnsknelpunt gevonden op het criterium vers water. De ezels kregen niet elke dag vers water, dit kan opgelost worden door elke dag vers water te geven of een automatische drinkbak aan te schaffen.

Goede huisvesting

Bij de conditie van de weide is het eerste welzijnsknelpunt gevonden voor de categorie goede huisvesting. De weide was veel te nat. Oplossingen hiervoor zijn het aanbrengen van een afwateringssysteem in de wei, of het aanbrengen van een verharding. Het tweede welzijnsknelpunt is gevonden op het criterium comfortabel rusten. Op één bedrijf konden de ezels niet comfortabel rusten doordat een zachte en droge ondergrond ontbrak. De oplossing is een zachte ondergrond neer te leggen in de stal, zoals stro.

Goede gezondheid

Het eerste welzijnsknelpunt is op het criterium tandarts. De tandarts kwam te weinig of helemaal niet. Een oplossing kan zijn om de dierenarts tijdens zijn bezoek naar de tanden te laten kijken. Daarnaast kan er een schema worden bijgehouden met de afspraken, zodat men kan zien wanneer het weer tijd is voor de tandarts. Ook moet er bij de aanschaf van ezels gelet worden op de kosten, zodat men niet voor verrassingen komt te staan. Het tweede welzijnsknelpunt is dat op zeven bedrijven de ezels niet of te weinig werden gevaccineerd. Oplossingen hiervoor zijn: afspraken bijhouden, zodat er regelmatig gevaccineerd wordt en geld apart zetten. Niet of onregelmatig ontwormen is het derde welzijnsknelpunt voor de categorie goede gezondheid. Hiervoor gelden dezelfde oplossingen als bij vaccineren. Het vierde welzijnsknelpunt is gevonden bij de hoefconditie. In totaal waren er zeven ezels met slechte hoeven. Een verharding aanbrengen en de hoefsmid laten komen, kunnen hiervoor goede oplossingen zijn. Hoeven uitkrabben is het vijfde welzijnsknelpunt. Dit werd te weinig gedaan. De oplossing hiervoor is vaker de hoeven uit te krabben. Als het regelmatig gedaan wordt, kost het steeds minder tijd. Ook de vacht werd te weinig verzorgd. Hiervoor geldt dezelfde oplossing. Het zevende welzijnsknelpunt dat is gevonden, is bij de vachtconditie. In totaal was de vacht van vier ezels niet goed. Een oplossing hiervoor kan zijn de dierenarts ernaar te laten kijken, zodat het sneller herstelt. Een verwonding bij een ezel is als laatste welzijnsknelpunt meegenomen voor deze categorie. Oplossingen om verwondingen tegen te gaan zijn: risico tot letsel minimaliseren en rust en stabiliteit in de groep. Mocht er een wond zijn dan moet er goede behandeling plaatsvinden.

Inzet in activiteiten

Bij de categorie inzet in activiteiten is één welzijnsknelpunt gevonden bij frequentie inzet. De ezels werden onregelmatig ingezet. Een oplossing hiervoor kan zijn een schema bij te houden.

Ten slotte

Uit het onderzoek blijkt dat het over het algemeen goed gesteld is met het welzijn van de ezels in de zorg. Belangrijke welzijnsknelpunten zijn overgewicht en het gebrek aan vaccinaties en ontwormen. Deze welzijnsknelpunten kwamen vaak voor bij de onderzochte bedrijven en kunnen een grote invloed hebben op het welzijn van de ezel.

10. Aanbevelingen

Tijdens het onderzoek zijn verschillende punten gevonden die meegenomen zijn als aanbevelingen. In dit hoofdstuk worden aanbevelingen geven voor het werkveld en vervolgonderzoeken.

10.1 Aanbevelingen voor het werkveld

Om het welzijn van ezels die ingezet worden in de zorg te verbeteren, zou er meer informatie beschikbaar gesteld moeten worden. Dit zou bijvoorbeeld kunnen op de site van de ezelvereniging, of via een flyer voor de federatie 'Landbouw en zorg'. Deze informatie zou bijvoorbeeld kunnen verduidelijken hoe een ezel gehuisvest moet worden. Ook zou erin kunnen staan hoe een ezel gevoerd moet worden en wat voor verzorging hij nodig heeft. Verder zou er informatie over het gedrag van de ezel en de sociale behoeftes van het dier gegeven kunnen worden. Ook zouden er opties gegeven kunnen worden over de activiteiten die er met ezels gedaan kunnen worden.

Binnen de sector zouden er regels over de huisvesting van ezels afgesproken kunnen worden, net zoals gedaan is in de paardensector door de Sectorraad paarden. In de paardensector is bijvoorbeeld afgesproken dat er geen prikkeldraad gebruikt mag worden (Waalkens, 2009). Bij ezels zou ook zo een soort overeenkomst gemaakt kunnen worden. Op deze manier zouden meerdere afspraken gemaakt kunnen worden, om het welzijn van ezels te verbeteren.

10.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Tijdens ons onderzoek zijn wij een aantal mogelijkheden voor vervolgonderzoek tegengekomen. Ten eerste zou er onderzoek gedaan kunnen worden naar de welzijnsknelpunten die voorkomen tijdens de inzet van ezels in de zorg. Dit onderzoek zou zich dus focussen op coaching- en therapiesessies, in tegenstelling tot dit bredere onderzoek.

Verder is er nergens een norm gevonden over de gewenste luchtvochtigheid voor de ezel. Er is alleen bekend dat de luchtvochtigheid niet te hoog mag zijn. Er zou onderzoek gedaan kunnen worden naar het minimale en maximale percentage luchtvochtigheid, en naar het effect dat een te hoge of te lage luchtvochtigheid met zich meebrengt.

Ook is er alleen een norm gevonden voor de minimale leeftijd voor het spenen, terwijl een maximale leeftijd niet genoemd wordt. Er zou onderzoek gedaan kunnen worden naar wat voor invloed het op de moeder en het veulen heeft, als het veulen laat wordt gespeend.

Literatuurlijst

Aganga, A. A., Aganga, A. O. & Letso, M. (2000). *Feeding donkeys*. Department of Animal Science and Production, Botswana College of Agriculture

Baarda, D.B. & Goede, M.P.M. de, (2006) *Basisboek Methoden en Technieken*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff

Barvelink, B. (2014). *'Hippische' aansprakelijkheid op het verkeerde been? Een verkenning van het aansprakelijkheidsparcours bij door paarden toegebrachte schade*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen

Bioweb, (2007). What do donkeys eat? Gevonden op 21 mei, 2017, op http://bioweb.uwlax.edu/bio203/s2009/wells_kels/Nutrition.htm

Blokhuis, H. (2008). Meet welzijn aan dier zelf. *V-focus*. April 2008, 6-7

Bruin, M. A. de & Landman, L. (2015). *Dierenwelzijn laat je zien; een onderzoek naar de aandachtspunten op het gebied van dierenwelzijn op zorgboerderijen in Nederland*. Leeuwarden: Van Hall Larenstein

Burden, F. & Thiemann, A. (2015). *Donkeys are different*. Devon UK: The Donkey Sanctuary

Caron-Flinterman, F., Ferwerda, R. & Oosting, S. (z.j.) *Inzet van landbouwhuisdieren*. Presentatie van Wageningen UR.

Clausen, E., Christensen, J. & Søndergaard, E. (2004). *Housing of horses: Danish Recommendations*. Tjele: Danish Institute of Agricultural Science

De grote ezel (z.j.). Ezelterrein. Gevonden op 3 mei, 2017, op <http://www.degroteezel.com/page2.php>

Devers, K.J. (1999). How will we know "good" qualitative research when we see it? Beginning the dialogue in health services research. *Health Services Research*, 34(5) Part II, 1171

Dierenbescherming (z.j.). Wintertips. Gevonden op 21 mei, 2017, op <https://www.dierenbescherming.nl/wintertips>

Dierenbescherming (2016). Politie ontdekt slecht verzorgde ezels en schapen. Gevonden op 4 mei, 2017, op <https://www.dierenbescherming.nl/wat-wij-doen/actueel/nieuws/nieuws-overzicht/politie-ontdekt-slecht-verzorgde-ezels-en-schapen>

Dierendonck, M. van, Neijenhuis, F. & Visser, E. (2008). *Beantwoording vragen Plan van Aanpak Verbeteren Welzijn in de sector Paardenhouderij*. Lelystad: Animal Sciences Group van Wageningen UR

Dierendonck, M. van, Dixhoorn, I. van, Eerdenburg, van F., Leengoed, L. van, Leenstra, F., Schoemaker, N. & Vinke, C. (2011). *Scheiden van dieren*. Lelystad: Animal Sciences Group van Wageningen UR

Dierenwelzijnsweb. (2016). Welfare Quality: meten van dierenwelzijn. Gevonden op 6 februari, 2017, op <http://www.groenkennisnet.nl/nl/groenkennisnet/dossier/dossier-Welfare-Quality-Meten-van-dierenwelzijn.htm>

Donkey-sjot (z.j.) Voeding van de ezel. Gevonden op 24 april, 2017, op <https://donkey-sjot.jimdo.com/voeding-van-de-ezel/>

Donkeys of wales (z.j.). Donkey care and information. Gevonden op 13 mei, 2017, op <http://www.donkeysofwales.co.uk/care.php>

Elings, M., Schuler, Y. & Storm, D. (2011). *Brede Onderwijs Zorg op boerderijen*. Nederland: Wageningen UR

EquiMed (2014). Your horses daily workout. Gevonden op 3 mei, 2017, op <http://equimed.com/health-centers/fitness-and-conditioning/articles/your-horses-daily-workout>

Equine Rescue France (2010). Donkey Feeding Guidelines. Gevonden op 24 april, 2017, op <http://www.equinerescuefrance.org/donkey-feeding-guidelines/>

Ezelhof (z.j.^A). Ezels maken stoofhout van wilgentakken. Gevonden op 3 mei, 2017, op <http://www.ezelhof.be/2012/ezels-maken-stoofhout-van-wilgentakken/>

Ezelhof (z.j.^B) Verzorging. Gevonden op 24 april. 2017, op <http://www.ezelhof.be/hun-verzorging/>

Ezelkunsten (2016). Ezeltherapie voor iedereen. Gevonden op 3 februari, 2017, op <http://www.ezelkunsten.nl/ezeltherapie/ezeltherapie-asinotherapie-voor-iedereen/>

Ezelstal Hans en Grietje (2017^A). Coaching met ezels. Gevonden op 28 januari, 2017, op <http://www.ezelstalhansengrietje.nl/coachingmetezels.html>

Ezelstal Hans en Grietje (2017^B). Asinotherapie. Gevonden op 3 februari, 2017, op, <http://www.ezelstalhansengrietje.nl/asinotherapie.html>

Ezelvrienden.be (z.j.). Huisvesting. Gevonden op 4 mei, 2017, op <https://horsefever.jimdo.com/huisvesting/>

FAWC (1993). *Report on Priorities for Animal Welfare Research and Development*. Surbiton: Ministry of Agriculture, Fisheries and Food

Federatie Landbouw en Zorg (2017^A). Ontstaan. Gevonden op 19 januari, 2017, op <http://www.landbouwzorg.nl/index.php?pageid=53>

Federatie Landbouw en Zorg (2017^B). Kwaliteit laat je zien. Gevonden op 3 februari, 2017, op <http://www.landbouwzorg.nl/index.php?pageid=58&dq=zb>

Fine, A. (2010). *Animal Assisted Therapy*. London: Elsevier inc.

Gadeyne, R. (2006). *Hoefverzorging bij paard, pony en ezel*. Torhout: z.u.

- Gemiddeldgezien.nl (z.j.). Gemiddelde gewicht kind. Gevonden op 13 mei, 2017, op <http://gemiddeldgezien.nl/gemiddelde-gewicht-kind>
- Graaf-Roelfsema, E. de, Groot, C., Loon, T. van & Vreeman, H. (2009). In dit nummer de ezel, net even anders. *Diergeneeskundig memorandum*. 56e jaargang nummer 3, 10-73
- Hassink, J. (2002). *De betekenis van landbouwhuisdieren in de hulpverlening*. Wageningen: Plant Research International B.V.
- Hellebrekers, L. & Ohl, F. (2009). 'Dierenwelzijn' - De diergeneeskundige positie. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, deel 134, aflevering 18, 754 - 755
- Iepema, G. (2005). *De invloed van daglicht op de gezondheid van mens en dier*. Driebergen: Louis Bolk Instituut
- Knaapen, R. (2012). *Coachen met paarden*. Amsterdam: Boom Nelissen
- Kortstee, H., Verstegen, J., Visser-Riedstra, K. & Wijk-Jansen, E. van (2009). *Passie voor paarden*. Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Levende Have (2006). Ezels kunnen in stilte lijden. Gevonden op 3 mei, 2017, op <https://www.levendehave.nl/artikelen/ezels-kunnen-stilte-lijden>
- Levende Have (2015). Ezelvoeding. Gevonden op 24 april, 2017, op <https://www.levendehave.nl/kennisbank/ezels/ezelvoeding>
- Levende Have (2014). Huisvesting van ezels. Gevonden op 7 april, 2017, op <http://www.levendehave.nl/kennisbank/ezels/huisvesting-van-ezels>
- Levende Have (z.j.^A). Gedrag van ezels. Gevonden op 3 mei, 2017, op <https://www.levendehave.nl/dierenwikis/ezels/gedrag-van-ezels>
- Levende Have (z.j.^B). Verzorging van ezels. Gevonden op 3 mei, 2017, op <https://www.levendehave.nl/dierenwikis/ezels/verzorging-van-ezels>
- Levende Have (z.j.^C). Gewicht van de ezel. Gevonden op 3 mei, 2017, op <https://www.levendehave.nl/dierenwikis/ezels/gewicht-van-de-ezel>
- Levende Have (z.j.^D). Ezelvacht. Gevonden op 13 mei, 2017, op <https://www.levendehave.nl/dierenwikis/ezels/ezelvacht>
- LICG (2017^A). Ezel. Gevonden op 24, februari, 2017, op <http://www.licg.nl/nd/dieren/zooqdieren/ezel.html>
- LICG (2017^B). Overgewicht bij huisdieren. Gevonden op 25 april, 2017, op <https://www.licg.nl/xw/praktisch/gezondheid-mens-en-dier/gezondheid-dier/overgewicht-bij-huisdieren.html>
- Meijboom, F.L.B. (2012) *Houden van dieren*. Utrecht: Ethiek Instituut & Faculteit Diergeneeskunde
- Meyer, C. & Wolbers, G. (red). (2003). *Het Nederlandse Ezelboek*. Doetinchem: Reed Business Information

Mini ezelstal Leone (2009) Thema van de maand september: goede huisvesting, gevonden op 3 mei, 2017, op
http://www.mini-ezelstal-leone.nl/images/foto_mini_ezelstal_leone/pdf_archief/2009-09_Thema-van-de-maand-September-2009.pdf

Moelhman, P.D. (1998). Behavioral patterns and communication in feral asses (*Equus africanus*). *Applied Animal Behaviour Science*, 60, 125-169

Morris, D. (1998). *Zorgen voor een ezel*. De Bilt: Cantecleer

Nassau, J.R. van (z.j.). White line disease. Gevonden op 27 januari, 2017, op
<http://hoofcare.nl/nieuw-probleem/white-line-disease/>

National research council (2007). *Nutrient Requirements of horses: Sixth revised Edition, chapter 13 Donkeys and Other Equids*. Washington, DC: The National Academies Press.

NEWC (2009). *Equine Industry Welfare Guidelines Compendium for Horses, Ponies and Donkeys*. Warwickshire: NEWC

Oenema, O. (z.j.) Ammoniak. Gevonden op 13 mei, 2017, op
<http://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Ammoniak.htm>

Oke, S. (2013). What does your horse's stool say? Gevonden 20 mei, 2017, op
<http://www.thehorse.com/articles/31417/what-does-your-horses-stool-say>

Ohl, F. & Pijpers, A. (z.j.) *Onderwijsaanbod 'Dierenwelzijn'*. Utrecht: Faculteit Diergeneeskunde

Ophorst, S. & Ruis, M. (red). (2014). *Dieren in de zorg*. Ede: Ontwikkelcentrum

Overheid (2017^A) Besluit houders van dieren, hoofdstuk 3. Gevonden op 6 april, 2017, op
<http://wetten.overheid.nl/BWBR0035217/2017-01-01#Hoofdstuk3>

Overheid (2017^B). Besluit diergeneeskundige. Gevonden op 6 april, 2017, op
<http://wetten.overheid.nl/BWBR0035091/2016-09-01>

Paardvisie (2014). Ezel en paard samen in de wei. Gevonden op 3 mei, 2017, op
<http://www.paardvisie.nl/2014/02/ezel-en-paard-samen-de-wei/>

Peter Spelbos. (2002). Psychotherapie en counseling. Gevonden op 23 januari, 2017, op
http://www.idee-pmc.nl/psychotherapie/therapie_over.html

Real, M. (2009). Ezel verleiden tot rijden. *Levende Have: magazine voor hobbyhouders*, 7, 39

Research Dept the Donkey Sanctuary, (2014). Feeding & managing the underweight donkey. Gevonden op 21 mei, op
https://www.thedonkeysanctuary.org.uk/sites/sanctuary/files/document/142-1470820747-donkey_health_and_welfare.pdf

Reulink, N. & Lindeman, L. (2005). Kwalitatief onderzoek. Gevonden op 29 januari, 2017, op
[http://www.cs.ru.nl/~tomh/onderwijs/om2%20\(2005\)/om2_files/syllabus/kwalitatief.pdf](http://www.cs.ru.nl/~tomh/onderwijs/om2%20(2005)/om2_files/syllabus/kwalitatief.pdf)

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (2017^A). Beoordelingsformulier Equus. Gevonden op 8 maart, 2017, op <http://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/dieren/huisdierenlijst/op-de-huisdierenlijst>

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (2017^B). Welzijnseisen voor dieren. Gevonden op 4 maart, 2017, op <http://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/dieren/dierenwelzijn/welzijnseisen-voor-dieren>

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2011). Over zoönosen. Gevonden op 13 mei, 2017, op http://www.rivm.nl/Onderwerpen/Z/Ziek_door_dier/Over_zo_nosen

Ru.nl. (z.j.). Van vraag naar antwoord. Gevonden op 29 januari, 2017, op <http://www.cs.ru.nl/E.Barendsen/onderwijs/onderzoeksvaardigheden/doc9.pdf>

Saunders Elsevier. (2008). *Equine emergencies treatment and procedures*. St. Louis, missouri: Penny Rudolph

Stichting de ezelsociëteit (z.j.) Ezeltandarts. Gevonden op 24 april, 2017, op <http://www.ezelsocieteit.eu/ezeltandarts.html>

Stichting ezelwelzijn, (z.j.). De ezel. Gevonden op 18 april, 2017, op <http://ezelwelzijn.nl/de-ezel/>

Stoop, R. (2015). Tandheelkunde bij oudere paarden en ezels. *Complement; vaktijdschrift voor natuurlijke en complementaire geneeswijze voor dieren, zomer editie*, 18-20

Svendsen, E. (1995). *The professional handbook of the donkey*. Londen: Whitted Book Limited

The Donkey Sanctuary (2009). *Dental care information for owners*. Devon: The Donkey Sanctuary

The Donkey Sanctuary (2013). *Condition scoring and weight estimation*. Research Dept

The Donkey Sanctuary (2014). *Donkey foot care*. Devon: The Donkey Sanctuary

The Donkey Sanctuary (2017). The Donkey Sanctuary guidelines for the welfare of working donkeys. Gevonden op 21 april, 2017, op <https://www.thedonkeysanctuary.org.uk/working-donkeys>

Toit, N. du,. (2008). *An anatomical, pathological and clinical study of donkey teeth*. Edinburgh: The University of Edinburgh

Van Hall Larenstein & Wageningen UR (2011). *Welzijnsmonitor paardenhouderij*. Nederland: Wageningen UR

Van Hall Larenstein (2017). Welzijn van dieren. Gevonden op 11 februari, 2017, op <https://www.hvhl.nl/onderzoek/animals-and-business-applied-research-centre/lectoraten/dierenwelzijn.html>

Vereniging de Ezelvriend (z.j.) Daar moet je ezel voor zijn. Gevonden op 26 april, 2017, op <http://www.de-ezelvriend.nl/hoeven/>

Vereniging eigen paard, (z.j.). Paardenbox. Gevonden op 14 mei, 2017, op <http://verenigingeeigenpaard.nl/kennisbank/stalling-en-vervoer/huisvestingsvormen-voor-paarden/paardenbox/>

Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek (2009). Beleidsplan Welzijn 2009-2012. Gevonden op 6 april, 2017 op http://www.ezelvereniging.nl/uploads/media/2009-05_BeleidsplanWelzijn_VNE_concept.pdf

Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek (z.j.^A). Verzorging. Gevonden op 25 april, 2017 op <http://www.ezelvereniging.nl/de-ezel/verzorging/>

Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek (z.j.^B). Hoefverzorging. Gevonden op 25 april, 2017 op <http://www.ezelvereniging.nl/de-ezel/hoefverzorging/>

Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek (z.j.^C). Entingen. Gevonden op 25 april, 2017 op <http://www.ezelvereniging.nl/de-ezel/enting/>

Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek (z.j.^D). Ontwormen. Gevonden op 25 april, 2017 op <http://www.ezelvereniging.nl/de-ezel/ontwormen/>

Vereniging Het Nederlandse Ezelstamboek (z.j.^E). Ezelinfo. Gevonden op 25 april, 2017 op <http://www.ezelvereniging.nl/de-ezel/ezelinfo/>

Waalkens, C.S. (2009, 16 april). Nr. 285 Motie van het lid Waalkens C.S. (kamerstuk). Gevonden op 8 mei, 2017, op <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/33182/kst-28286-285.html>

Wageningen UR (2017^A). Ezel. Gevonden op 21 april 2017, op <https://positieflijst.groenkennisnet.nl/Diersoort/Maatregelen/Ezel>

Wageningen UR (2017^B). Diergedrag. Gevonden op 20 april, 2017, op <http://www.wur.nl/nl/show/Diergedrag.htm>

Witvoet, C. & Woudstra C (2003). *Ezel versus paard in de zorg. Een onderzoek naar de verschillen en overeenkomsten tussen ezels en paarden en hun inzet in de zorg*. Leeuwarden: Van Hall Larenstein

Zorgboerderij Asini (2017). Home. Gevonden op 3 februari, 2017, op <http://zorgboerderijasini.nl/>

Zorgboeren.nl. (z.j.). De zorgboerderij. Een formule die werkt! Gevonden op 23 januari, 2017, op <http://www.zorgboeren.nl/index.php>

Bijlage I Scoretabel

In onderstaande tabel zijn de gevonden welzijnsknelpunten aangegeven met X-en. De R-en zijn risicofactoren die kunnen leiden tot welzijnsknelpunten.

[illegible]

Bijlage II Resultaten interviews

<i>Criterion</i>	<i>Norm</i>	1	2	3	4	5
<i>Hoeveelheid hooi</i>	2275 gr hooi per 175 kilo	Ongeveer 3 kilo	0,5-1 plak hooi 3x per dag	2/3 plakken per dag voor 2 ezels	<u>Onbeperkt hooi</u>	Een half hooinet 4x per dag voor 2 ezels
<i>Hoe vaak voeren</i>	Min. 2/3x per dag	1/2x per dag	3x per dag	2x per dag	Onbeperkt	4x per dag
<i>Geschikt voer</i>	Gras, stro, hooi, takken, ezelmuesli, soms groente, fruit of heel beperkt brood.	Hooi, bietenpulp, ezelmuesli, wortels	Gras, hooi, stro, wortels, ezelmuesli	Ezelmuesli, hooi, gras	Hooi, wortel, appel, af en toe een stukje brood, ezelmuesli	Hooi, gras, wortels
<i>Hoe vaak vers water</i>	Elke dag	Elke dag vers water erbij	Altijd	Elke dag	Altijd	In de stal altijd, anders elke dag
<i>Toegang tot schuilmogelijkheid</i>	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd
<i>Grootte wei</i>	500m ² per 4 ezels. +80m ² voor elke extra ezel	2500m ² voor 5 ezels	<u>Onbekend</u>	1250m ² voor 2 ezels	1 hectare voor 2 ezels	1500m ² voor 2 ezels
<i>Frequentie uitmesten</i>	Regelmatig	Elke dag	Dagelijks	Elke dag	Dagelijks de stal, regelmatig de wei	Dagelijks
<i>Regelmatische vachtverzorging</i>	Regelmatig	Elke dag	2x per maand. Vaker in de ruiperiode	Elke week	2/3x per week	Min. 3x per week
<i>Regelmatig hoevenkrabben</i>	Min. 1x per week	1x per week	Dagelijks	Bijna dagelijks	2/3x per week	Min. 3x per week
<i>Hoefsmid</i>	3/4 keer per jaar. Afhankelijk van de ezel.	Wanneer nodig. 2-5x per jaar	Elke 10 weken-4 maanden	4 keer per jaar	4x per jaar	4x per jaar. Indien nodig, vaker
<i>Tandarts</i>	Regelmatig, of bij slecht eten	Elke twee jaar	Niet	De DA controleert de tanden en kijken of ze goed eten	Als het nodig is	Elke 2 jaar
<i>Vaccinaties</i>	Elk jaar: influenza, tetanus	1,5 jaar: Influenza, tetanus	Elk jaar: influenza	Ja: tetanus, influenza	1x per jaar: influenza, tetanus	Nee
<i>Ontwormen</i>	Elke drie maanden mestonderzoek of ontwormen.	Elke drie/vier maanden mestonderzoek	Twee keer per jaar. Af en toe mestonderzoek	Mestonderzoek 4x per jaar	2x per jaar mestonderzoek	4x per jaar

<i>Leeftijd spenen</i>	Min. 6 maanden, liever 9	Langer dan 6 maanden	n.v.t.	Minimaal 6 maanden	Vanzelf gegaan. Minimaal een half jaar	n.v.t.
<i>Frequentie inzet</i>	Continuïteit is belangrijk en let op signalen	Dagelijks	n.v.t.	n.v.t.	Elke week	10-15 uur per week voor 2 ezels
<i>Lengte inzet</i>	60 min.	1 uur	n.v.t.	n.v.t.	Max. een uur	1 uur
<i>Herstelperiode</i>	Rust na inzet	De hele dag	n.v.t.	n.v.t.	Een week	Mag de ezel zelf kiezen
<i>Lastgewicht</i>	25% van het lichaamsgewicht van de ezel	25%	n.v.t.	n.v.t.	<u>Alleen kleine kindjes</u>	<u>Op het oog, zeker stoppen wanneer rug doorzakt</u>
<i>Scheiden levenspartners</i>	Solitaire ezels kunnen gescheiden worden. Ezels met een sterke band niet	Nee, tenzij de band niet heel sterk is	Nee, tenzij er een ziek is	Nee, op dit moment niet	Nee	Nee

<i>Criterion</i>	<i>Norm</i>	6	7	8	9	10
<i>Hoeveelheid hooi</i>	2275 gr hooi per 175 kilo	4 emmers hooi, 80 liter stro voor 2 ezels	<u>Onbeperkt hooi</u>	Gras en twee keer per dag half hooinet per ezel	0,25 kg basisbrok, gras. 's Winter ook 2x per dag een ruif vol hooi voor twee ezels	Beetje gras, 2 plakken hooi
<i>Hoe vaak voeren</i>	Min. 2/3x per dag	2x per dag	Onbeperkt	2x per dag	2x per dag	2x per dag
<i>Geschikt voer</i>	Gras, stro, hooi, takken, ezelmuesli, soms groente, fruit of heel beperkt brood.	Hooi, stro, gras,	Schraal hooi, stro, groenten	Hooi, gras, ezelmuesli, stro, af en toe een appel of wortel	Hooi, gras, basisbrok	Schraal hooi, gras
<i>Hoe vaak vers water</i>	Elke dag	Elke dag vers water erbij	Elke dag vers water erbij	Altijd in de stal, verder elke dag vers water erbij	Om de dag	Elke dag
<i>Toegang tot schuilmogelijkheid</i>	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd	Altijd
<i>Grootte wei</i>	500m ² per 4 ezels. +80m ² voor elke extra ezel	Meer dan 500m ² voor 2 ezels	3000m ² voor 4 ezels	Iets minder dan 5000m ² voor 4 ezels	2500m ² voor 2 ezels	2500m ² voor een ezel en een pony

<i>Uitmesten</i>	Regelmatig	Elke dag	Elke dag	Dagelijks de stal, 2x per week de wei	Elke dag	Elke dag
<i>Regelmatige vachtverzorging</i>	Regelmatig	Min. 1x per week	Regelmatig	2/3x per week	Bijna nooit	4/5x per week
<i>Regelmatig hoevenkrabben</i>	Min. 1x per week	Min. 1x per week	Iedere dag	1x per week	Af en toe	4/5x per week
<i>Hoefsmid</i>	3-4 keer per jaar. Afhankelijk van de ezel.	1x per 16 weken	Wanneer nodig	4x per jaar	1x per 12 weken	Man is hoefsmid. Wanneer nodig
<i>Tandarts</i>	Regelmatig, of bij slecht eten	Minder dan 1x per 3 jaar	Elke 1,5 jaar	1x per 2 jaar, op advies van de tandarts	Wanneer nodig	Wanneer nodig
<i>Vaccinaties</i>	Elk jaar: influenza, tetanus	1x per 3 jaar: tetanus	Nee	Jaarlijks: influenza, tetanus	Nee	Nee
<i>Ontwormen</i>	Elke drie maanden mestonderzoek of ontwormen.	2x per jaar mestonderzoek	Nee	Regelmatig mestonderzoek	2/3x per jaar	3x per jaar
<i>Leeftijd spenen</i>	Min. 6 maanden, liever 9	n.v.t.	n.v.t.	Nog niet. Nu 1,5 jaar	n.v.t.	n.v.t.
<i>Frequentie inzet</i>	Continuïteit is belangrijk en let op signalen	n.v.t.	1-6 keer p/w.	Elke week	n.v.t.	Verschillend
<i>Lengte inzet</i>	60 min.	n.v.t.	1 uur	1 uur	n.v.t.	Max. een uur
<i>Herstelperiode</i>	Rust na inzet	n.v.t.	Min. Een hele dag	De rest van de week	n.v.t.	Min. Een dag
<i>Lastgewicht</i>	25% van het lichaamsgewicht van de ezel	n.v.t.	Max. 25%	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
<i>Scheiden levenspartners</i>	Solitaire ezels kunnen gescheiden worden. Ezels met een sterke band niet	Nee	Nee	Nee, behalve een solitaire ezel	Nee	Nee

Bijlage III Opsomming welzijnsknelpunten en oplossingen

Criterium	Aantallen	Oplossing
Voeding		
Hooikwaliteit	1 bedrijf	Kijk naar de normen van het hooi tijdens de aankoop.
Hoe vaak voeren	1 bedrijf	Meerdere keren voeren, minimaal 2 keer
Overgewicht	Op 5 bedrijven, 6 ezel totaal	Kijk naar individuele behoefte, minder voer, arm hooi, geen extra's, schraal/paarden gras en beweging aanbieden
Vers water	1 bedrijf	Automatische drinkbak
Huisvesting		
Conditie weide	1 bedrijf	Het aanbrengen van een afwateringssysteem in de wei, of het aanbrengen van een verharding. (matten of bestrating)
Comfortabel rusten	1 bedrijf	Een zachte en droge ondergrond aanbrengen, zoals stro, of een combinatie van vlas en stro.
Gezondheid		
Tandarts	2 bedrijven	Kosten aanschaf duidelijk, dierenarts laten kijken, afspraken bijhouden
Vaccineren	7 bedrijven	Kosten aanschaf duidelijk, afspraken bijhouden
Ontwormen	6 bedrijven	Kosten aanschaf duidelijk, afspraken bijhouden
Hoefconditie	3 bedrijven, 7 ezels totaal	Verharding en komst hoefsmid
Hoeven uitkrabben	1 bedrijf	Vaker doen door mensen met kennis. Als dit regelmatig gedaan wordt, kost dit steeds minder tijd, omdat de vacht en hoeven schoner blijven en de ezel eraan went.
Vachtconditie	3 bedrijven, 4 ezels totaal	Controle dierenarts
Vacht verzorging	1 bedrijf	Vaker doen door mensen met kennis. Als dit regelmatig gedaan wordt, kost dit steeds minder tijd, omdat de vacht en hoeven schoner blijven en de ezel eraan went.
Verwonding	1 bedrijf, 1 ezel	Risico tot letsel minimaliseren, stabiele groep, goede behandeling.
Inzet		
Frequentie inzet	1 bedrijf	Schema bijhouden per ezel

Bijlage IV Topiclijst interview expert

Interview nummer:

Datum:

Bedrijf:

Naam:

Ervaring met ezels:

Opleiding:

Mogen we foto's maken op het bedrijf?

Mogen we de naam van het bedrijf in het verslag zetten?

Bent u na ons onderzoek geïnteresseerd in het verslag?

Mogen we het interview opnemen?

Topiclijst:

- Wat mag een ezel wel en niet doen
- Inzet ezels
 - o Hoe vaak
 - o Hoe lang
 - o Herstelperiode
- Leeftijd
 - o Minimaal
 - o Maximaal
- Lastgewicht
- Hoeveel stress
- Scheiding levenspartner
- Voorkomende gezondheidsklachten
- Verwachte welzijnsproblemen
 - o Zorgboerderijen
 - o Therapie/coaching
- Andere belangrijke punten over ezelwelzijn

Bedankt voor uw medewerking!

Bijlage V Topiclijst interview medewerker

Interview nummer:

Datum:

Bedrijf:

Naam:

Functie:

Opleiding:

Mogen we foto's maken op het bedrijf?

Mogen we de naam van het bedrijf in het verslag zetten?

Bent u na ons onderzoek geïnteresseerd in het verslag?

Mogen we het interview opnemen?

Topiclijst:

- Voeren
 - Hoe vaak
 - Hoe veel
 - Wat
- Water
 - Hoe
 - Hoe vaak
 - Hoe vaak ververst
- Verzorging
 - Hoe vaak
 - Wintervacht
 - Hoeven krabben
- Bekappen
- Tand verzorging
- Voorkomende ziektes
- Vaccineren
 - Voor wat
 - Hoe vaak
- Ontwormen
 - Welk middel
 - Maatregelen tegen wormen
- Schuilmogelijkheid
 - Hoe vaak
 - Wat voor
 - Licht
- Hoeveel buiten/binnen
- Grootte wei
- Uitmesten
 - Stal
 - Wei
- Bij dracht, leeftijd spenen
- Levenspartner
 - Scheiden hiervan
- Stresssituaties tegengaan
- Welzijn ezels op het bedrijf
- Verbeterpunten
- Verwachting welzijnsknelpunten in de sector

Bedankt voor uw medewerking!

Bijlage VI Scoreformulier

Observatoren:

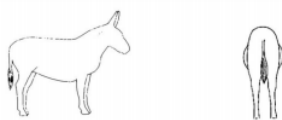
Bedrijf:

Datum:

Tijd:

Criteria	Vraag	Meetmethode	Scoreopties	Score behaald 1= geen welzijnsprobleem 2= welzijnsprobleem	Opmerking/ beschrijving
Normaal gedrag					
Expressie van sociaal gedrag	Heeft de ezel de mogelijkheid sociaal gedrag te vertonen?	Kijk of de ezels sociaal gedrag kunnen vertonen met soortgenoten of andere diersoorten. Ken de hoogst mogelijke score toe. 1= om elkaar heen kunnen lopen 2= knabbelen 3= neus-neus contact 4= zien 5= geen	1= Alle ezels score 1 of 2 2= 1 of meerdere ezels score 3, 4 of 5 1 __/____ 2 __/____ 3 __/____ 4 __/____ 5 __/____		
Expressie van soortspecifiek gedrag	Vertoont de ezel soortspecifiek gedrag?	Observeer 10 minuten of de ezels soortspecifiek gedrag vertonen zoals: grazen of rollen. 1=wel vertonen 2=niet vertonen	1= Alle ezels 2= 1 of meerdere ezel niet 1 __/____ 2 __/____		
Expressie van stereotype gedrag	Vertoont de ezel stereotype gedrag?	Observeer 10 minuten of de ezels stereotype gedrag vertonen zoals: luchtzuigen of weven. 1= niet vertonen 2=wel vertonen	1= Geen van de ezels 2= 1 of meerdere ezels 1 __/____ 2 __/____		
Positieve emotionele toestand	Verkeerd de ezel in een positieve emotionele toestand?	Observeer 10 minuten of de ezels gedragingen vertonen zoals: onrustig heen en weer lopen, weigeren te eten, agressie of apathisch gedrag. Noteer de score. 1=niet vertonen 2=wel vertonen	1= Geen van de ezels 2= 1 of meerdere ezels 1 __/____ 2 __/____		

Goede mens-dierrelatie	Is er een goede mens-dierrelatie?	De ezel vertoont geen ontwijkend gedrag tijdens het naderen, zoals: omdraaien, weglopen of hoofd wegdraaien. Let hierbij goed op de stand van de oren. Plat naar achteren is dreigend en naar voren is begroetend. Noteer de score.	1= Geen van de ezels 2= 1 of meerdere ezels 1 __/____ 2 __/____		
Goede voeding					
Optische kwaliteit drinkwater	Is de optische kwaliteit van het drinkwater goed?	Beoordeel of de ezels toegang hebben tot vers en helder drinkwater en noteer de score.	1= Alle ezels hebben toegang tot vers en helder drinkwater 2= 1 of meerdere ezels hebben geen toegang tot vers en helder drinkwater 1 __/____ 2 __/____		
Afwezigheid van langdurige dorst	Functioneren de drinksystemen goed?	Beoordeel of de drinksystemen goed werken en noteer de score.	1= Alle ezels hebben voldoende beschikking over water 2= 1 of meerdere ezels hebben onvoldoende beschikking over water 1 __/____ 2 __/____	Type:	
Afwezigheid van chronische honger of overgewicht	Heeft de ezel een goede condition score?	Beoordeel Body Condition Score van alle ezels volgens onderstaande categorieën. Noteer de score.	1= Alle ezels score 3 2= 1 of meerdere ezels score 1,2,4 of 5 1 __/____ 2 __/____ 3 __/____ 4 __/____ 5 __/____		

		1. POOR 2. MODERATE 3. IDEAL 4. FAT 5. OBESE 			
Type voersysteem	Op welke manier wordt het voer aangeboden?	Kijk welk type voersysteem gebruikt wordt en beschrijf deze. Kijk vervolgens of het voersysteem geschikt is voor ezels, let op hoogte, bereikbaarheid en of het voer droog blijft.	1= Geschikt 2= Ongeschikt	Type:	
Juiste samenstelling voeding	Heeft het voer de juiste samenstelling?	Gras aangevuld met hooi of tarwestro. Dit moet vezelrijk, schoon, droog, schimmelvrij en stengelig zijn. Geen kuilvoer en geen paardenbrok, maar evt. ezelmix.	1= Juiste samenstelling 2= Onjuiste samenstelling		
Goede huisvesting					
Temperatuur	Wat is de temperatuur in de stal?	Ga met het apparaat in de stal staan, houdt het apparaat op dierhoogte. Noteer de score. 1= tussen de 0 en 30 graden 2= buiten de 0 en 30 graden	1= (Alle hokken) Score 1 2= (1 of meerdere hokken) Score 2 of 3 Temperatuur=		

Tocht/Luchtsnelheid	Wat is de luchtsnelheid?	Ga met het apparaat in de stal staan, houd het apparaat op dierhoogte. Noteer de score. 1= 0 m/s - 0,03 m/s 2= > 0,03 m/s	1= (Alle hokken) Score 1 2= (1 of meerdere hokken) Score 2 Luchtsnelheid=		
Luchtvochtigheid	Wat is de luchtvochtigheid in de stal?	Ga met het apparaat in de stal staan, houd het apparaat op dierhoogte. 1= Lager dan 60% 2= Hoger dan 60%	1= (Alle hokken) Score 1 2= (1 of meerdere hokken) Score 2 Luchtvochtigheid=		
Ammoniak	Is er teveel ammoniak?	Ruik op dierhoogte of ammoniak te ruiken is.	1= (Alle hokken) Niet te ruiken 2= (1 of meerdere hokken) Wel te ruiken		
Licht	Is er voldoende licht?	Kijk of het scoreformulier te lezen is in de stal op dierhoogte.	1= (Alle hokken) Wel te lezen 2= (1 of meerdere hokken) Niet te lezen		
Bewegingsvrijheid	Kan de ezel zich gemakkelijk in de huisvesting verplaatsen?	Kijk of de stal groot genoeg is, zodat de ezel vrij kan bewegen. De stal moet minimaal 8m ² per ezel zijn. Noteer de score.	1= Stal is groot genoeg voor alle ezels 2= Stal is te klein voor 1 of meerdere ezels		
Comfortabel liggen en rusten	Kan de ezel comfortabel rusten?	Kijk of de ezel comfortabel kan rusten in de stal zoals bij een zachte en droge ondergrond. Noteer de score.	1= Alle ezels kunnen com. rusten 2= 1 of meerdere ezels kunnen niet comfortabel rusten 1 __/____ 2 __/____		
Omgevingsverrijking	Is er verrijking aanwezig?	Kijk of de ezel verrijking heeft, dit kan in de vorm van soortgenoten, fysiek verrijkingsmateriaal of voedselverrijking. Noteer de score.	1= Alle ezels hebben verrijking 2= 1 of meerdere ezels hebben geen verrijking 1 __/____ 2 __/____		
Conditie weide	Is de weide in goede conditie?	Kijk of de weide in goede conditie verkeerd. Niet drassig, indien dit wel het geval is, moet er een deel betegeld zijn, zodat de ezels ten alle tijden droog kunnen staan. Ook mag de weide geen kale plekken en geen te lang gras hebben.	1= (alle weides zijn in) goede conditie 2= (1 of meerdere weides zijn in) slechte conditie		

Gezondheid					
Conditie vacht	Is de vachtconditie van de ezel goed?	Kijk of de ezel geen kale plekken heeft en schoon is. Ezels hebben, niet altijd een glanzende aangesloten vacht. Noteer de score.	1= Alle ezels goede vacht 2= 1 of meerdere ezels geen goede vacht 1 __/____ 2 __/____		
Conditie gebit	Is de conditie van het gebit van de ezel goed?	Kijk of de ezel geen gebitsproblemen heeft, zoals haken of schuin afgeslepen tanden. Noteer de score.	1= Alle ezels goed gebit 2= 1 of meerdere ezels geen goed gebit 1 __/____ 2 __/____		
Conditie hoeven	Is de conditie van de hoeven van de ezel goed?	Kijk of de ezel geen hoefproblemen heeft, zoals scheuren, of te lange hoeven. Noteer de score.	1= Alle ezels goede hoeven 2= 1 of meerdere ezels geen goede hoeven 1 __/____ 2 __/____		
Mestconsistentie	Is de mestconsistentie goed?	Kijk of de mest vrij is van wormen, niet te nat is, maar bestaat uit stevige schijven. Noteer de score.	1= Alle ezels goede mest 2= 1 of meerdere ezels geen goede mest 1 __/____ 2 __/____		
Afwezigheid van verwondingen	Is de ezel vrij van verwondingen?	Kijk of de ezel uitwendige verwondingen heeft die kunnen lijden tot pijn, frustratie of stress. Noteer de score.	1= Geen verwondingen 2= 1 of meerdere ezels wel verwondingen 1 __/____ 2 __/____		
Risico's tot letsel	Zijn er risico's die kunnen leiden tot letsel?	Kijk en beschrijf of er omgevingsrisico's zijn die kunnen leiden tot letsel. 1= Geen gevaar tot letsel 2= Matig gevaar tot letsel 3= Hoog gevaar tot letsel	1= Score 1 2= Score 2 of 3 Score:		

Afwezigheid van ziektes	Is de ezel vrij van ziektes?	Kijk of de ezel lichamelijke verschijnselen vertoont zoals oog- of neusuitvloeiing, diarree en apathisch gedrag. Noteer de score.	1= Geen zieke indruk 2= 1 of meerdere ezels zieke indruk 1 _/_ 2 _/_		
Afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen	Is de ezel vrij van ongemak door ingrepen en handelingen?	Kijk of er aan de ezel (ondeskundige) ingrepen en/of handelingen zijn uitgevoerd die zorgen voor ongemak bij de ezel. Zoals het couperen van de staart of brandmerken. Noteer de score.	1= Geen ingrepen/handelingen 2= Bij 1 of meerdere ezels wel ingrepen/handelingen 1 _/_ 2 _/_		

	Ezel 1	Ezel 2	Ezel 3	Ezel 4	Ezel 5	Ezel 6	Ezel 7	Ezel 8	Ezel 9	Ezel 10
Beschrijving ezel										
<i>Soort specifiek gedrag</i>										
<i>Stereotype gedrag</i>										
<i>Positieve emotionele toestand</i>										

Soort specifiek gedrag

Stereotype gedrag

Positieve emotionele toestand

Grazen, rollen, sociaal gedrag

Luchtzuigen, weven, kribbenbijten, schrapen

Onrustig heen- en weer lopen, apathisch gedrag, weigeren te eten, agressie